Аляксандр Мялік

100 выдатных дзеячаў

Антон Жэбрак

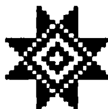
А.Р. Жэбрак разам з супрацоўнікамі Інстытута біялогіі АН БССР, канец 1950-х гадоў

100 выдатных дзеячаў беларускай культуры

Аляксандр МЯЛІК

АНТОН ЖЭБРАК

Бацька беларускай генетыкі

Мінск
Харвест

Серыя заснавана ў 2012 годзе
Заснавальнік, каардынатар і рэдактар серыі А. Я. Тарас
Мастацкае афармленне серыі Б. Г. Клюйка

Мялік А.

Антон Жэбрак: Бацька беларускай генетыкі / Аляксандр Мялік. — Мінск : «Харвест», 2015. — 64 с. : малюнкі. — (Серыя «100 выдатных дзеячаў беларускай культуры»).

ISBN 978-985-18-3551-1

Антон Жэбрак (1902—1965), выдатны генетык і селекцыянер, акадэмік АН БССР, які паспяхова шукаў шляхі да стварэння новых гатункаў культурных раслін. Адначасова ён мужна змагаўся з прайдзісветамі, што ўчынілі пагром у савецкай біялагічнай навуцы.

ISBN 978-985-18-3551-1

Уступ

Кожнаму беларусу павінна быць вядомым імя народнага паэта Пімена Панчанкі. У далёкім 1976 годзе ён напісаў выдатны верш «Мала сказаць: ненавіджу».

Мала сказаць: ненавіджу,
Мала сказаць: прызнаю,
Біцца за праўду — і выжыць,
Нібы салдат у баю.
Дрэннаму — не пакарыцца,
Добрае — не празяваць.
З дробнай хлуснёй не мірыцца,
З буйнай хлуснёй ваяваць.
Гэтым бы і кіравацца...
Толькі і зло, і хлусня
Хітра маскіравацца
Вучацца спрытна штодня.
Нехта і подлы, і хіжы
Клятву паўторыць тваю:
З ворагам біцца — і выжыць,
Нібы салдат у баю.

Радкі з верша Панчанкі прыведзены тут не выпадкова. Бо ўсё жыццё чалавека, якому прысвечана гэтая невялікая кніжка, было няроўнай бітвай за праўду з подлым і хіжым ворагам. І як салдат у бітве, так і наш герой перамог і выжыў!

Імя гэтага слаўнага сына Беларусі, вядомага ва ўсім свеце вучонага-генетыка і селекцыянера, змагара за добрае імя навукі — Антон Раманавіч Жэбрак. Так сталася, што звычайны вясковы хлопец, дзякуючы ўласнаму таленту, настойлівасці і стараннасці, прай-

шоў шлях ад вучня царкоўна-прыходскай школы да акадэміка.

Як сапраўднаму беларусу, Антону Раманавічу хапіла мудрасці і мужнасці, каб не празяваць добрага і не пакарыцца дрэннаму. Яго лёс склаўся такім чынам, што менавіта ён стаў галоўным змагаром з буйнейшай хлуснёй у навуцы XX стагоддзя — мічурынскай біялогіяй.

1.
КАРОТКІ БІЯГРАФІЧНЫ НАРЫС

Простае паходжанне Жэбрака, дзяцінства і юнацтва, якія прыпалі на цяжкія гады Першай сусветнай і грамадзянскіх войнаў «пасадзейнічалі» таму, што аб гэтым часе жыцця вялікага навукоўца сёння вядома вельмі мала.

Гады дзяцінства

За чатыры кіламетры на паўднёвы ўсход ад мястэчка Зэльвы, што на Гродзеншчыне, на маляўнічым беразе рэчкі Зэльвянкі (а сёння Зэльвенскага вадасховішча) знаходзіцца невялікая вёсачка Збляны. Магчыма, Збляны і засталіся б нікаму не вядомай беларускай вёскай, калі б зімой 1901 года тут, у звычайнай сялянскай сям'і, не нарадзіўся такі ж звычайны беларускі хлопчык.

Пройдзе амаль стагоддзе, як у энцыклапедычных даведніках з гонарам і павагай будзе пісацца: выбітны беларускі вучоны — Антон Жэбрак — нарадзіўся 27 снежня 1901 года ў вёсцы Збляны Зэльвенскай воласці Ваўкавыскага павета Гарадзенскай губерніі.

Яго бацькі — Раман Паўлавіч і Марыя Іванаўна, як і дзяды спрадвечна працавалі на зямлі. Было ў Жэбракаў тры дзесяціны не самай лепшай зямлі і даволі бедная гаспадарка. У сям'і гадаваліся шэсць дзяцей: тры

брата і тры сястры. Па мерках таго часу сям'я з васьмі чалавек — не самая вялікая, але жыцць Жэбракам было даволі складана. Бацька акрамя штодзённай працы на зямлі вымушаны быў працаваць яшчэ і стрэлачнікам на чыгунцы Ваўкавыск — Баранавічы.

Вядома, што асноўным заняткам дзяцей была дапамога бацькам па гаспадарцы, аб чым сам Антон Раманавіч пасля ўспамінаў у сваіх аўтабіяграфіях.

Тры дзесяціны пясчанай зямлі (па сучасных мерках гэта крыху больш за тры гектары) не заўсёды маглі зябяспечыць сям'ю ураджаем і дастаткам, таму спадзявацца даводзілася толькі на ўласныя працавітыя рукі і сялянскае ўменне выжываць.

Антон Жэбрак — выпускнік рэальнай вучэльні горада Шацка

Цікава, што бацькі Жэбрака добра разумелі важнасць адукацыі і, ня гледзячы на цяжкія ўмовы жыцця сям'і, імкнуліся вывесці дзяцей у людзі. Будучы акадэмік сваю адукацыю пачынаў у царкоўна-прыходскай школе суседняй вёскі Лаўрыновічы. Затым навучаўся у Слонімскай рэальнай вучэльні, дзе рыхтавалі настаўнікаў пачатковых класаў школ. Заканчэнне вучэльні давала права паступлення ў вышэйшыя навучальныя ўстановы, аб чым марыў малы Антон.

Аднак скончыць Слонімскую вучэльну ён не паспеў — пачалася Першая сусветная вайна.

Беларускія землі ў каторы раз сталі арэнай баявых дзеянняў, імкліва набліжаўся фронт і сям'я Жэбракаў,

як і тысячы іншых беларускіх сямей, у 1915 годзе вымушана была ратавацца ад вайны — ехаць у бежанцы.

Спачатку Жэбракі прытуліліся ў горадзе Мыцішчы — прыгарадзе Масквы. Антон працягнуў навучанне ў адной з рэальных вучэльняў Масквы. Аднак з-за фінансавых цяжкасцей сям'я была вымушана шукаць лепшай долі і пераехала ў невялікі гарадок Шацк Тамбоўскай губерні (сёння Разанская вобласць Расіі). Тут, як пазней успамінаў Антон Раманавіч, бацькі займаліся выпадковымі заробкамі, а сам ён працягнуў навучанне ў рэальнай вучэльні, якую скончыў у 1917 годзе.

Жыццё сям'і ў гэты час было складаным. Пятнаццацігадовым падлеткам Антон вымушаны быў падчас канікул працаваць, каб хоць неяк дапамагчы бацькам. Так, у 1916 годзе ён працаваў бетоншчыкам на Мыцішчанскім бетонным заводзе. У 1917, ужо ў Шацку, працаваў на высечках лесу ды ў іншых месцах.

Заканчэнне рэальнай вучэльні давала права паступлення ў вышэйшыя навучальныя ўстановы. Спачатку Антон Раманавіч хацеў паступаць у Маскоўскі ўніверсітэт на літаратурнае аддзяленне. Аднак Расійская Імперыя дажывала апошнія дні, ішла вайна, усюды былі неразбярыха і разруха. Так што прыёму на літаратурнае аддзяленне ў 1917 годзе не было.

Нявядома ад чаго ў 1918 годзе бацькі Антона памерлі, пакінуўшы яшчэ не стаўшых на ногі дзяцей аднымі. З 1918 года ён вымушаны быў самастойна зарабляць на жыццё, пра далейшае навучанне прыйшлося на час забыцца. Антон добраахвотнікам пайшоў у Чырвоную Армію, хутка стаў чальцом партыі бальшавікоў. У гэты ж час займаўся арганізацыяй камсамольскіх ячэек у Шацку, а ў 1919 годзе быў ужо інструктарам-арганізатарам ЦК камсамола. Вядома, што ў той жа самы час Жэбрак наведваў курсы кіраўнікоў камса-

мольскіх арганізацый пры Камуністычным універсітэце ў Маскве.

У 1919 годзе, у самы разгар Грамадзянскай вайны, 18-гадовы Антон пасля заканчэння курсаў атрымаў накірунак у 17-ю кавалерыйскую дывізію на Паўднёвым фронце на пасаду інспектара-арганізатара палітаддзела. На пачатку 1921 года, калі на абшарах былой імперыі стала спакайней, ён дэмабілізаваўся.

Ціміразеўка

Пасля дэмабілізацыі перад юнаком паўстала пытанне аб выбары далейшага жыццёвага шляху. У тым жа 1921 годзе ён паступіў у Пятроўскую земляробчую акадэмію, якая з 1923 года атрымала імя выдатнага навукоўца Клімента Ціміразева (1843—1920). На трэцім курсе навучання ён наведваў студэнцкі гурток пры кафедры генетыкі, якую з 1920 па 1927 год узначальваў прафесар Сяргей Іванавіч Жэгалаў. Прафесар заўважыў талент маладога студэнта, і на чацвёртым (выпускным) курсе запрасіў Антона ў аспірантуру.

У 1925 годзе ён паспяхова скончыў агранамічны факультэт акадэміі, а з 1925 па 1928 год з'яўляўся аспірантам пры кафедры генетыкі. Адначасова навучаўся ў Інстытуце чырвонай прафесуры, дзе слухаў лекцыі па матэрыялістычнай філасофіі. Аспірантуру скончыў у 1928 годзе і быў прыняты дацэнтам на кафедру генетыкі і селекцыі.

Станаўленню Антона Раманавіча як вучонага-генетыка ў значнай меры садзейнічала навуковая стажыроўка ў буйнейшых навуковых цэнтрах ЗША на працягу 1930—1931 гадоў.

Спачатку ён працаваў у Нью-Ёрку ў лабараторыі прафесара Калумбійскага ўніверсітэта, вядомага амерыканскага генетыка Леслі Кларэнса Дэна.

Потым пераехаў у горад Пасадзіна штата Каліфорнія ў Каліфарнійскі тэхналагічны інстытут — вяду-

Падчас навучання ў Ціміразеўцы

чую навучальную і навуковую ўстанову ЗША. Тут ён працаваў у лабараторыі Томаса Ханта Моргана (1866—1945) — вядомага вучонага ў галіне біялогіі і генетыкі, стваральніка храмасомнай тэорыі спадчыннасці. У 1933 годзе Томас Морган атрымаў Нобелеўскаю прэмію па фізіялогіі і медыцыне «За адкрыцці, звязаныя з роляй храмасом у спадчыннасці».

Блізкія стасункі з вядомымі навукоўцамі дапамаглі Жэбраку пазнаёміцца з найноўшымі дасягненнямі тады яшчэ маладой навукі — генетыкі і вызначылі яго далейшую навуковую дзейнасць. У ЗША ён пачаў займацца вывучэннем уплыву ўзросту на праяву генатыпа.

Пасля заканчэння стажыроўкі ў ЗША і вяртання ў родную Ціміразеўскую акадэмію, яго адразу назначылі прафесарам кафедры генетыкі.

Прафесар Сяргей Іванавіч Жэгалаў у 1927 годзе раптоўна памёр і кафедра доўгі час знаходзілася без загадчыка. У 1929 годзе на гэтую пасаду па рэкамендацыі Мікалая Іванавіча Вавілава запрасілі вядомага ў Савецкім Саюзе селекцыянера Пятра Іванавіча Лісіцына.

Пазней кафедра генетыкі была падзелена на дзве самастойныя: кафедру селекцыі і насенняводства (яе ўзначаліў Лісіцын) і кафедру генетыкі і цыталогіі. Узначаліць яе ў 1934 годзе даверылі маладому таленавітаму навукоўцу — Антону Раманавічу Жэбраку.

Крыху раней, у 1933 годзе, Жэбрак з навуковай камандзіроўкай наведаў Манголію. Там ён сабраў багатую калекцыю стэпавых дзікарослых траў, якія ў будучым маглі быць выкарыстаны пры атрыманні новых гатункаў кармавых культур.

Да канца 1935 года Антон Раманавіч падвёў вынікі сваіх даследаванняў аб уплыве ўзросту на стан генатыпа, якія ён пачаў яшчэ падчас стажыроўкі ў ЗША.

7 студзеня 1936 года на паседжанні вучонага савета Маскоўскай сельскагаспадарчай акадэміі імя Ціміразева (МСГА) А. Р. Жэбрак абараніў доктарскую дысертацыю на тэму «Стан генатыпа пры ўзроставай мадыфікацыі арганізма». Па сутнасці, гэта было першае даследаванне па генетыцы антагенезу.

Апанентамі былі акадэмік Яўхім Фядотавіч Ліскун і прафесар Тэхаскага ўніверсітэта Герман Мёллер, які ў гэты час працаваў ва Усесаюзным інстытуце раслінаводства па запрашэнні М. І. Вавілава.

На заключэнне праца была накіравана ў Інстытут генетыкі АН СССР Мікалаю Пятровічу Дубініну (1907—1998), загадчыку лабараторыі цытагенетыкі. Мікалай Пятровіч высока ацаніў даследаванні Жэбрака. Як пазней пісаў сам Дубінін, моцнае сяброўства пасля гэтага звязала яго з Жэбракам. Цікавая і характарыстыка, якую ён даў А. Р. Жэбраку:

> Гэта быў дужы, каранасты, шыракаплечы беларус з галубымі вачыма. Спачатку здавалася, што ён павольна думае, аднак за гэтым хаваўся

Томас Морган, лаўрэат Нобелеўскай прэміі

глыбокі розум, цудоўнае разуменне жарту, праўдзівасць і ўстойлівасць у сваіх прынцыпах.

23 лютага 1936 года ВАК СССР прысвоіла А. Р. Жэбраку ступень доктара біялагічных навук.

Падчас працы ў Ціміразеўскай акадэміі Антон Раманавіч актыўна займаўся выкладчыцкай дзейнасцю. Чытаў лекцыі па генетыцы, вёў практыкумы, на якіх імкнуўся данесці да студэнтаў асноўныя палажэнні генетыкі. На зімовых практыкумах студэнты пераважна рашалі задачы па генетыцы, разбіралі схемы скрыжавання, працавалі з гербарным матэрыялам скрыжаваных гароха і пшаніцы, вывучалі з'явы дамінавання і расшчаплення. Быў арганізаваны і дразафільны практыкум. З дразафілай кожны студэнт працаваў індывідуальна. Цыталагічны практыкум складаўся з прыгатавання цыталагічных прэпаратаў разнастайных сельскагаспадарчых культур, вывучэння фаз дзялення клеткі і г. д.

Не менш цікавай была летняя практыка. На ёй студэнты знаёміліся з методыкай і тэхнікай скрыжавання бабовых і злакавых культур, з элементамі генетычнага аналізу на жывым раслінным матэрыяле. Удала пастаўленыя заняткі наглядна і пераканаўча даказвалі законы генетыкі: адзінства першага пакалення, расшчапленне ў другім пакаленні і г. д.

Да 1937 года ў Ціміразеўскай акадэміі курс генетыкі выкладаўся толькі тым студэнтам, якія спецыялізаваліся ў галіне селекцыі і насенняводства. З 1937 года па ініцыятыве А. Р. Жэбрака генетыка пачала выкладацца на ўсіх аддзяленнях паляводчага (так называўся агранамічны факультэт) і агародніна-садавіннага факультэтаў.

Былыя вучні Антона Раманавіча пасля ўспаміналі, што лекцыі ён чытаў вельмі сістэмна. Расказваў аб стажыроўцы ў Моргана, дэманстраваў вынікі сваіх

уласных даследаванняў з амфідыплоідамі пшаніцы. Заўсёды быў пунктуальным, ніколі не спазняўся на лекцыі і заняткі. На іспытах жа ніколі не прыдзіраўся да дробязяў і не быў скупым на добрыя адзнакі.

На кафедры генетыкі і цыталогіі пад кіраўніцтвам Антона Раманавіча разгарнуліся даследаванні па аддаленай гібрыдызацыі пшаніц і эксперыментальнай паліплаідыі. У 1939—1940 гадах у справаздачах АН СССР з'явіліся першыя артыкулы па гэтай праблеме.

Зыходзячы з меркаванняў, што найбольш каштоўныя віды пшаніц ужо самі па сабе з'яўляюцца спантаннымі паліплоідамі і далейшае павелічэнне ў іх ліку храмасом часта дае не дадатны, а адмоўны эфект, А. Р. Жэбрак надаў галоўную ўвагу павелічэнню ліку храмасом не ў чыстых відах пшаніцы, а ў гібрыдаў паміж імі. Неабходнасць міжвідавой гібрыдызацыі выклікалася і тым, што некаторыя гаспадарча карысныя прыкметы рассяроджаны сярод розных відаў пшаніц. Так, віды *Triticum monococcum* і *Triticum timopheevi* характарызуюцца высокай устойлівасцю да грыбных захворванняў і насякомых-шкоднікаў, а від *Triticum durum* валодае выдатнымі якасцямі зерня і высокай прадуктыўнасцю. Скрыжоўваючы гэтыя віды, Антон Раманавіч атрымаў амфідыплоідныя формы, якія валодаюць комплексам карысных прыкмет.

Антон Раманавіч Жэбрак на фоне Ціміразеўскай Акадэміі

Жэбраку атрымалася падоўжыць паліплоідны рад пшаніц, які складаўся з дыплоідных, тэтраплоідных і гексаплоідных пшаніц, яшчэ на два звяны, дадаўшы да яго не існуючыя ў прыродзе формы актаплоіднага і дэкаплоіднага.

Антон Раманавіч паказаў, што, спалучаючы гібрыдызацыю з эксперыментальнай паліплаідыяй і выкарыстоўваючы аллаплоіды ў якасці зыходнага матэрыялу для адбору і як кампаненты гібрыдызацыі, можна ствараць не толькі новыя відавыя формы ў межах роду пшаніц, але і пажаданыя для сельскай гаспадаркі гатункі гэтай культуры.

Шмат пазней, у 1957 годзе, абагульненыя вынікі гэтых даследванняў А. Жэбрак прадставіў у манаграфіі «Паліплоідныя віды пшаніц». З вышыні сённяшніх дасягненняў генетыкі мы можам з гонарам сказаць, што яго навуковыя падыходы да даследаванняў былі правобразам сучасных геннаінжэнерных метадаў мэтанакіраванага канструявання новых формаў і гатункаў раслін.

2.
З ВОРАГАМ БІЦЦА І ВЫЖЫЦЬ...

Развіваючы ў сваіх працах палажэнні класічнай генетыкі, Антон Раманавіч вымушаны быў уступіць у барацьбу з прадстаўнікамі так званай «мічурынскай» біялогіі.

Усё пачыналася так

Антон Раманавіч заўсёды быў аб'ектыўным і карэктным у адносінах да навуковых апанентаў, галоўным з якіх яшчэ ў даваенныя гады стаў прадстаўнік мічурынскай біялогіі Трафім Лысенка.

Як і М. Вавілаў, прафесар Жэбрак не мог пагадзіцца з Лысенкам па шэрагу тэарэтычных пытанняў

генетыкі, аб чым ён не раз публічна заяўляў. У канцы 1935 года на сустрэчы калгаснікаў у Крамлі са Сталіным Лысенка ў сваім выступе на ўсю краіну назваў прозвішчы тых навукоўцаў, якія крытыкавалі яго погляды і спрабавалі паказаць на памылкі. У дакладзе прагучалі прозвішчы: Карпечэнка, Лепін, Жэбрак. Сталін, які меў фенаменальную памяць на прозвішчы, зразумела, запомніў аднаго з крытыкаў Лысенкі — прафесара Жэбрака.

Аднак да 1936 года дыскусіі па генетыцы мелі неафіцыйны характар. Першую навуковую сесію па праблемах генетыкі арганізаваў прэзідэнт Акадэміі сельскагаспадарчых навук А. І. Муралаў (1886—1938). На гэтай сесіі з дакладамі выступілі акадэмікі М. І. Вавілаў, А. С. Сераброўскі, Г. Мёлер, Т. Д. Лысенка. Шматлікія прысутныя на сесіі ведалі пра падтрымку Сталіным пазіцыі Лысенкі і тым не менш знайшліся мужныя прынцыповыя навукоўцы, якія выступілі з крытыкай лысенкаўскіх тэорый у абарону праўдзівай навукі. Сярод іх быў і Антон Раманавіч Жэбрак.

Менавіта з гэтага часу на працягу ўсяго жыцця Антон Раманавіч быў у першых шэрагах навукоўцаў, якія перашкаджалі манапалізму Лысенкі ў біялогіі.

> На ўсіх дыскусіях па генетыцы А. Р. Жэбрак займаў адно з цэнтральных месцаў. Дужы, глыбокадумаючы, нясхільны, упэўнены ў праваце класічнай генетыкі, ён быў выбітным дзеячам нашай генетыкі.

Так ацэньваў Жэбрака ў сваіх успамінах акадэмік М. П. Дубінін.

Напачатку 1937 года ў СССР разгарнулася ідэалагічная кампанія «па ачышчэнні» ад ворагаў партыі і народа. Яна, не без дапамогі Лысенкі, закранула і прафесара Жэбрака. Некалькі месяцаў праходзіла назапашванне «кампрамату» супраць яго, і ў снежні 1937 года Жэбраку было прадастаўлена дасье «абвінавачванняў»,

якое складалася з 11 пунктаў, кожны з якіх па сваёй значнасці мог служыць падставай для выключэння яго з партыі.

Адзін з іх абвяшчаў, што прафесар Жэбрак схаваў свае сувязі з блізкімі сваякамі ў буржуазнай Польшчы. Аднак А. Р. Жэбрак ніколі не хаваў сваёй нацыянальнасці і гістарычнай Радзімы. Заўсёды ў аўтабіяграфіях ён указваў вёску Збляны Гарадзенскай губерні, не адмаўляўся ад сваіх трох сясцёр і роднага брата, якія жылі там і займаліся сельскай гаспадаркай. Праўда, старэйшы брат Мікалай у зімовы перыяд перыядычна выязджаў у Амерыку на заробкі. У штаце Арэгон ён працаваў на лесанарыхтоўках па кантракту. Са сваёй сціплай па даваенных часах прафесарскай зарплаты Жэбрак часам высылаў невялікую суму грошай роднай сястры, якая пражывала ў Заходняй Беларусі, чым і «засвяціўся».

Мікалай Пятровіч Дубінін

Выкліканы на пасяджанне парткама па гэтай «справе», Антон Раманавіч, выкарыстоўваючы дух і лексіку таго часу, заявіў:

> Я не бачу нічога дрэннага ў тым, што чалец УКП(б) падтрымлівае сувязь з роднымі, якія жывуць пад прыгнётам польскага фашызму і ненавідзяць яго.

У той жа дзень гэта абвінавачванне было знята.

Тым часам дэбаты вакол снежаньскай сесіі Усесаюзнага аддзялення сельскагаспадарчых навук імя Ле-

ніна (УАСГНІЛ) 1936 года нарасталі, і часам выходзілі з рамак навуковага абмеркавання спрэчных пытанняў генетыкі. Так, на адным з дыскусійных паседжанняў у прысутнасці вялікай колькасці слухачоў А. Р. Жэбрак вымушаны быў «адкрытым тэкстам» выказаць сваю нязгоду з нагоды ўзнагароджання І. У. Мічурына і Т. Д. Лысенкі высокімі ўрадавымі ўзнагародамі. Гэта перапоўніла чашу цярпення парткама акадэміі, і на наступны дзень на агульным партыйным сходзе ён быў аднагалосна выключаны з шэрагаў УКП(б).

Наступствы для Жэбрака і яго сям'і пасля гэтага маглі быць катастрафічнымі. За выключэннем з партыі рушылі ўслед звальненне з працы, высяленне з ведамаснай кватэры. Далей маглі быць больш стромкія меры ўздзеяння, аж да турэмнага зняволення ці высылкі.

Гэта былі вельмі цяжкія дні ў жыцці А. Р. Жэбрака. Як пазней успамінаў яго сын, бацька прыходзіў дахаты вельмі стомленым, не мог засяродзіцца над няскончаным артыкулам. На пытанні жонкі адказваў, што ў яго непрыемнасці на працы. Уначы Антон Раманавіч дрэнна спаў, прыслухоўваючыся да начных гукаў і шоргатаў, чакаючы, што раздасца званок, і ў кватэру ўвойдуць людзі з ордэрам наператрус і арышт...

Аднак у студзені 1938 года адбыўся пленум ЦК УКП(б), рашэнне якога «выратавала» Жэбрака. У прыватнасці на пленуме гаварылася:

> Пара выкрыць такіх, з дазволу сказаць, камуністаў, якія намагаюцца перастрахавацца пры дапамозе рэпрэсій супраць чальцоў партыі.

Адміністрацыя акадэміі прызнала, што рашэнне студзеньскага пленума ЦК партыі цалкам ставіцца да партыйнай арганізацыі, якая дапусціла ў сваёй працы нямала памылак пры рашэнні пытання пра лёс асобных чальцоў партыі. На хвалі «рэабілітацыі», што

пракацілася па краіне, была перагледжана і «справа» Антона Раманавіча. Жэбрак атрымаў строгую вымову з занясеннем у асабістую справу.

Хто ж такі Лысенка?

Каб лепш зразумець, з якой варожай сілай наканавана было змагацца Антону Раманавічу, варта прыгадаць, кім быў так званы «народны акадэмік» Лысенка. Няма сэнсу падрабязна спыняцца на момантах яго жыцця, дастаткова прывесці асноўныя антынавуковыя погляды Лысенкі і яго спосабы барацьбы з апанентамі.

Сёння ў энцыклапедычнай літатаратуры можна сустрэць наступнае апісанне Лысенкі: *Трафім Дзянісавіч Лысенка (1898—1978) — заснавальнік і буйнейшы прадстаўнік псеўданавуковага кірунку ў біялогіі — мічурынскай аграбіялогіі*. Акадэмік АН УССР (1934), акадэмік УАСГНІЛ (1935), акадэмік АН СССР (1939), Герой Сацыялістычнай Працы (1945), неаднаразовы лаўрэат Сталінскай прэміі.*

Як аграном Трафім Лысенка прапанаваў і прапагандаваў шэраг агратэхнічных прыёмаў (яравізацыя, чаканка бавоўніка, летнія пасадкі бульбы і г. д.). Большасць методык, прапанаваных Лысенкам, былі падвергнуты крытыцы такімі навукоўцамі, як П. Н. Кастусёў, А. А. Любішчаў, П. І. Лісіцын і А. Р. Жэбрак яшчэ ў пачатковы перыяд іх распаўсюджвання ў савецкай сельскай гаспадарцы. Выяўляючы агульныя недахопы тэорый і агранамічных методык Лысенкі, навуковыя апаненты таксама асуджалі яго за разрыў з сусветнай навукай і гаспадарчай практыкай.

Квінтэсенцыя тэорыі так званай «мічурынскай біялогіі» Лысенкі — гэта сцверджанне, быццам расліны і жывёлы здольныя наследаваць новыя асаблівасці

* Ад прозвішча вядомага расійскага селекцыянера пладова-ягадных раслін Івана Мічурына (1855—1935). — *Рэд.*

прыкметы) арганізмаў, якія выраблілі бацькі на працягу свайго жыцця а таксама тое, што адны віды арганізмаў нібыта могуць пераўтварацца ў іншыя віды Сёння добра вядома, што ўсё гэта — фантазія.

Больш за тое, Лысенка падтрымаў у 1950 годзе псеўданавуковую тэорыю Вольгі Лепяшынскай (1871—1963), фельчаркі па адукацыі, пра ўтварэнне жывых клетак з бесструктурнага «жывога рэчыва» (бульёну).

Трэба адзначыць, что ўсе «навуковыя дасягненні» Т. Д. Лысенкі і ягонай біялогіі былі прызнаны антынавуковымі ўсім цывілізаваным светам. Аднак на працягу трох дзесяцігоддзяў (1934—1964) Лысенка пад абярэгам Сталіна, а пазней Хрушчова вырашаў лёс не толькі савецкай біялагічнай навукі, але і многіх таленавітых людзей.

У чым была сіла Лысенкі? У тым, што яго дэмагогія і палітыканства знаходзілі падтрымку ў тых, хто прымаў важнейшыя рашэнні. Яго вар'яцкія прапановы падхаплялі тыя, хто з-за некампетэнтнасці, няўмення вырашаць цяжкія эканамічныя праблемы спадзяваўся на «цуд». Адным з такіх «цудадзейных» агратэхнічных прыёмаў, напрыклад, з'яўлялася «яравізацыя» — метад, паводле якога можна было павялічыць ураджайнасць збожжавых вельмі прастым спосабам: замачыць насенне на суткі, потым вытрымаць у адталым снезе, пасеяць — і ўсе праблемы вырашаны.

Праўдзівыя навукоўцы з праграмамі доўгатэрміновых даследаванняў і нежаданнем даваць шырокавяшчальныя абяцанні былі тады не ў фаворы і выклікалі падазрэнне. Але, каб увесь час знаходзіцца на «перадавых межах навукі», лысенкаўцам неабходна была манаполія ў біялагіі. Дасягнуць яе, не валодаючы сур'ёзным тэарэтычным багажом, яны маглі толькі шляхам дыскрэдытацыі сваіх супернікаў, праз адхіленне іх ад навукі любымі сродкамі і метадамі, у тым ліку і фізічнай ліквідацыяй.

Гэта быў час, калі барацьба ідэй, змаганне навуковых канцэпцый, без якіх навука асуджана на бясплоддзе, апынуліся пад забаронай. Залішняя палітызацыя навукі прывяла да таго, што ўсё абвешчанае немарксісцкім лічылася і ненавуковым. Творчае абмеркаванне пытанняў падмянялася адміністраваннем, выдаленнем з навукі іншадумцаў.

«Народны акадэмік» Тарас Лысенка

Цікавае апісанне свайго ўражання ад сустрэчы з Лысенкам пакінуў карэспандэнт газеты «Праўда» Віталь Фёдаравіч:

Если судить о человеке по первому впечатлению, то от этого Лысенко остаётся ощущение зубной боли — дай бог ему здоровья, унылого он вида человек. И на слово скупой, и лицом незначительный, — только и помнится угрюмый глаз его, ползающий по земле с таким видом, будто, по крайней мере, собрался он кого-нибудь укокать.

Працяг барацьбы

У 1945 годзе А. Р. Жэбрак быў запрошаны на працу ў ЦК УКП(б) на пасаду загадчыка аддзела сельскагаспадарчай літаратуры Кіравання прапаганды і агітацыі, застаючыся пры гэтым загадчыкам кафедры генетыкі раслін Ціміразеўскай акадэміі.

Канцылярская праца не прыносіла Антону Раманавічу творчага задавальнення, як падчас эксперыментаў на кафедры генетыкі і палявой станцыі ў Ці-

міразеўцы, як ад зносін са сваімі аднадумцамі і студэнтамі. Тым не менш ён добрасумленна і ў тэрмін выконваў усе даручэнні і заданні, якія яму даваў яго непасрэдны начальнік С. Г. Сувораў, фізік па адукацыі. Паміж імі паўсталі даверныя адносіны. А. Р. Жэбрак нават тлумачыў свайму начальніку асновы сучаснай генетыкі. Сяргей Георгіевіч аказаўся здольным вучнем: праз некаторы час ён адносна вольна арыентаваўся ў асновах класічнай і лысенкаўскай генетыкі.

Пры падтрымцы С. Г. Суворава Жэбрак арганізаваў «доступ» навукоўцаў-генетыкаў у свой кабінет. Ён сустракаўся з М. П. Дубініным, А. О. Сераброўскім, Б. М. Завадоўскім, М. С. Навашыным і іншымі генетыкамі. Напачатку 1946 года яго наведаў прэзідэнт АН СССР акадэмік С. І. Вавілаў (брат М. І. Вавілава) і меў з ім гутарку пра арганізацыю Інстытута генетыкі і цыталогіі ў сістэме акадэміі як альтэрнатывы Інстытуту генетыкі, які ўзначальваў Т. Д. Лысенка.

Яшчэ ў 1939 годзе вылучэнец Сталіна Лысенка стаў акадэмікам АН СССР. Праз год, пасля арышту акадэміка М. І. Вавілава, ён узначаліў Інстытут генетыкі і быў уведзены ў склад Прэзідыума акадэміі, але ўдзелу ў яго працы не прымаў і не карыстаўся аўтарытэтам у акадэмічных колах. Сапраўдныя навукоўцы вельмі скептычна ставіліся да яго прымітыўных навуковых пошукаў і вінавацілі Лысенку ў тым, што генетыка, якая паспяхова развіваецца за мяжой, дыскрымінавана ў СССР.

У 1942 годзе на выбарах Прэзідыума АН СССР у Свярдлоўску Т. Д. Лысенка, нягледзячы на падтрымку яго кандыдатуры дырэктыўнымі органамі, атрымаў (з ліку кандыдатаў у члены Прэзідыума) менш за ўсіх галасоў: 36 з 60.

Інстытут генетыкі пад кіраўніцтвам Лысенкі замкнуўся ў вузкім коле дробных аграбіялагічных пытанняў, якія цікавілі толькі яго дырэктара. Высока-

кваліфікаваны калектыў навуковых супрацоўнікаў, якія працавалі пры М. І. Вавілаве, быў звольнены і заменены аднадумцамі «народнага» акадэміка, якія гатовыя былі падвесці псеўданавуковае «абгрунтаванне» пад кожны тэзіс свайго дырэктара.

Лысенкаўскі інстытут генетыкі страціў міжнародны аўтарытэт і навуковыя кантакты са шматлікімі навуковымі ўстановамі ў краіне і за мяжой. Прэзідыум акадэміі ўжо не разглядаў яго ў якасці галаўной навукова-даследчай установы краіны па генетыцы.

Напачатку 1946 года Бюро аддзялення біялагічных навук Акадэміі неаднаразова абмяркоўвала пытанні, звязаныя з арганізацыяй іншага Інстытута генетыкі і цыталогіі ў складзе Акадэміі навук, і прыйшло да высновы пра неабходнасць стварэння такога інстытута.

18 чэрвеня 1946 года пад старшынствам С. І. Вавілава адбылося паседжанне Прэзідыума акадэміі. Лысенка, які раней не прымаў удзелу ў паседжаннях Прэзідыума, гэтым разам прысутнічаў. Старшыня ўнёс прапанову падзяліць існы Інстытут цыталогіі, гісталогіі і эмбрыялогіі на два інстытуты: Інстытут цыталогіі, гісталогіі і эмбрыялогіі і Інстытут генетыкі і цыталогіі.

З рэзкім пярэчаннем супраць стварэння Інстытута генетыкі і цыталогіі выступіў Лысенка, які папракнуў навукоўцаў краіны ў празмерным захапленні буржуазнай генетыкай.

Ён заявіў:

> ...Няма на зямным шары іншай такой дзяржавы, дзе б так прапагандаваліся і шырока развіваліся мендэлізм і марганізм, як у нашай краіне! ...Я сцвярджаю, што матывы арганізацыі гэтага другога інстытута — распрацоўка і ўкараненне яшчэ большай метафізікі ў нашу біялогію — мендэлізма-марганізма.

Антон Раманавіч з сынамі Эдуардам і Барысам, 1936 год

У абмеркаванні пытання прыняў удзел запрошаны на паседжанне Прэзідыума А. Р. Жэбрак. Прэзідыум акадэміі бачыў у ім дырэктара будучага інстытута і падтрымліваў яго кандыдатуру. У сваім выступе Антон Раманавіч сказаў:

> ...існы Інстытут генетыкі не займаецца пытаннямі генетыкі ў тым плане, у якім гэта навука развівалася ў Акадэміі навук раней і распрацоўваецца ў большасці існых лабараторый... Ізноў створаны Інстытут генетыкі і цыталогіі ні ў якай меры не будзе паралельны існаму Інстытуту генетыкі. Ён будзе займацца зусім іншымі пытаннямі.

Прысутныя на паседжанні навукоўцы падтрымалі ідэю стварэння інстытута. Буйны савецкі фізіёлаг, акадэмік АН СССР і АМН ССР Ліна Штэрн (1878—1968), у прыватнасці, сказала:

> Навука не можа рухацца наперад, калі не прадстаўлены розныя тэндэнцыі, розныя меркаванні, асабліва — розныя метады працы... Стварэнне новага інстытута ці вылучэнне яго з Інстытута цыталогіі, гісталогіі і эмбрыялогіі можна толькі вітаць.

Але ж Лысенка добра разумеў што яго манапольнае становішча можа быць пахістана. Таму ён адкрыта заявіў Прэзідыуму, што не пакіне гэта пытанне без наступстваў і будзе вырашаць яго ў больш высокіх інстанцыях.

24 студзеня 1947 года Прэзідэнт АН СССР С. І. Вавілаў і акадэмік-сакратар Н. Г. Бруевіч накіравалі намесніку старшыні Савета Міністраў СССР Л. П. Берыі (галоўнаму куратару навукі ў краіне) свае прапановы з просьбай дазволіць Акадэміі навук стварыць альтэрнатыўны інстытут генетыкі.

Берыя быў добра дасведчаны пра супрацьстаянне навукоўцаў акадэміку Лысенку, якім так захапляўся Сталін. Ён не ўзяў на сябе аднаасобнай адказнасці за дазвол стварыць новы інстытут. Адрасаваны яму матэрыял ён накіраваў сакратару ЦК УКП(б) Аляксею Кузняцову (1905—1950). У сваю чаргу Кузняцоў параіўся па гэтым пытанні з чальцом Палітбюро ЦК УКП(б) Андрэем Жданавым (1896—1948).

Накіраваў свой ліст А. А. Жданаву і Лысенка, у якім напісаў нечаканую прапанову:

> Думаю, што будзе значна карысней для развіцця як сельскагаспадарчай навукі, так і для большай яе дапамогі вытворчасці, калі Усесаюзная акадэмія сельскагаспадарчых навук імя У. І. Леніна будзе не пры Міністэрстве сельскай гаспадаркі, а пры Прэзідыуме Міністраў СССР.

Гэтым ён прапанаваў зрабіць галіновую акадэмію напроста падсправаздачнай старшыні Прэзідыума І. В. Сталіну, галоўнаму свайму заступніку.

Збянтэжаны гэтым матэрыялам, А. А. Жданаў палічыў за выгоду не ўскладняць становішча. У выніку, навукова аргументаваная прапанова Прэзідыума Акадэміі навук СССР пра стварэнне альтэрнатыўнага інстытута на паседжанні сакратарыята ЦК ВКП(б) і калегіі Савета Міністраў СССР не разглядалася.

Актыўнасць, якую прафесар Жэбрак выяўляў у цэнтральным апараце партыі, выклікала негатыўную рэакцыю ў супрацоўнікаў аддзела сельскай гаспадаркі ЦК УКП(б), большасць якіх былі прыхільнікамі Лысенкі. Яны падрыхтавалі запіску на імя сакратара ЦК ВКП(б) Георгія Малянкова (1902—1988), у якой усімі магчымымі шляхамі агаворваўся прафесар Жэбрак. У заключэнні дакладной запіскі было сказана, што «таварыш Жэбрак для працы ў ЦК непрыгодны». Хутка Антон Раманавіч вымушаны быў пакінуць ЦК.

А. Р. Жэбрак у лабараторыі. Самарканд, 1942 год

Артыкул у амерыканскім часопісе

У красавіку 1944 года ў амерыканскім часопісе «Science» (Навука) быў апублікаваны невялікі палемічны артыкул прафесара Гарвардскага ўніверсітэта цытагенетыка Карла Сакса, які ўважліва сачыў за навуковымі дыскусіямі па генетыцы ў СССР у перадваенныя гады. Аўтар адзначыў у сваім артыкуле:

> Праца рускіх генетыкаў, селекцыянераў і цытолагаў на працягу першых гадоў савецкага ладу заслугоўвае найвышэйшай хвалы, гэтак жа, як і Савецкі ўрад за аказанне гэтак шчодрай дапамогі навуковым даследаванням.

Карл Сакс, аднак, падверг рэзкай крытыцы працы Лысенкі і яго аднадумцаў па яравізацыі збожжавых, «шлюбу па каханні» паміж раслінамі і г. д. Артыкул пашырыў уяўленне замежных чытачоў пра асноўныя прынцыпы працы Лысенкі і яго паслядоўнікаў, а таксама па навуковай палеміцы, якая праходзіла ў краіне. Аднак артыкул аднабакова асвятляў развіццё і ўзровень генетычных даследаванняў у перадваенныя гады: атрымоўвалася, што ўся генетыка ў СССР знаходзіліся пад кантролем догмаў Лысенкі.

Такая аднабаковая інфармацыя закранала патрыятычныя пачуцці савецкіх генетыкаў. Таму паўстала неабходнасць даць аб'ектыўную адзнаку развіцця генетычных даследаванняў у СССР вачамі не замежнага навукоўца, а дасведчанага савецкага вучонага. Гэтым пытаннем заняўся Антыфашысцкі камітэт савецкіх навукоўцаў, які прапанаваў прафесару А. Р. Жэбраку адказаць на артыкул Сакса.

Антон Раманавіч напісаў артыкул «Савецкая біялогія» і ўзгадніў яго з усімі неабходнымі асобамі. 25 красавіка 1945 года артыкул быў накіраваны ў рэдакцыю часопіса «Science». У артыкуле Жэбрак раскрытыкаваў

матэрыялы Сакса. Ён пералічыў шэраг буйных генетычных лабараторый краіны, якія працуюць на сучасным узроўні. Таксама Жэбрак падкрэсліў:

...Савецкі Урад ніколі не ўмешваўся ў дыскусію па пытаннях генетыкі, якая доўжыцца каля дзесяці гадоў...

Даючы адзнаку Лысенку, ён адзначыў:

Крытыка генетыкі акадэмікам Лысенка, заснаваная на чыста абстрактных і наіўных уяўленнях, пры ўсёй сваёй агрэсіўнасці не можа парушыць паспяховага развіцця генетыкі ў СССР.

Знаходзячыся пад уражаннем блізкай перамогі СССР і яго саюзнікаў над нацысцкай Нямеччынай і аддаючы ім даніну сваёй павагі, Антон Раманавіч завяршыў артыкул абзацам, поўным аптымізму:

Рускія навукоўцы высока шануюць навукоўцаў Амерыкі і іх буйныя ўнёскі ў скарбніцу сусветнай навукі. Яны з павагай ставяцца да дэмакратычных прынцыпаў амерыканскага грамадства, якім пагражала гітлераўская рэакцыя ў аднолькавай ступені, як і нашым савецкім парадкам, якія з'яўляюцца праяўленнем вышэйшай формы дэмакратыі... Працуючы ў вобласці біялагічнай навукі, мы разам з амерыканскімі навукоўцамі пабудуем агульную сусветную біялагічную навуку...

Апублікаваны ў кастрычніку 1945 года ў часопісе «Science» артыкул Жэбрака паказаў маштабы і ўзровень генетычных даследаванняў, якія праводзіліся ў краіне ў 1940-я гады. Збольшага артыкул зняў уяўленне пра савецкую генетыку як цалкам змешчаную пад эгідай Лысенкі. Відаць, з гэтым пагадзіўся Карл Сакс у сваім артыкуле пра савецкую біялогію, напісаным як адказ Жэбраку і апублікаваным у снежні 1945 года ў тым жа часопісе.

Ён пісаў:

Ізаляцыянізм у навуцы ці іншай вобласці не можа мець месца ў сучасным свеце, мы спадзяёмся, што зможам неўзабаве аднавіць сувязі і асабістыя зносіны з нашымі рускімі сябрамі і калегамі.

Але ж пасляваенныя гады ў СССР характарызаваліся вялікімі ідэалагічнымі мерапрыемствамі. З пачатку 1947 года была разгорнута шырокая ідэалагічная кампанія барацьбы з «нізкапаклонствам» у свядомасці савецкіх людзей перад «тлетворным влиянием буржуазной идеологии».

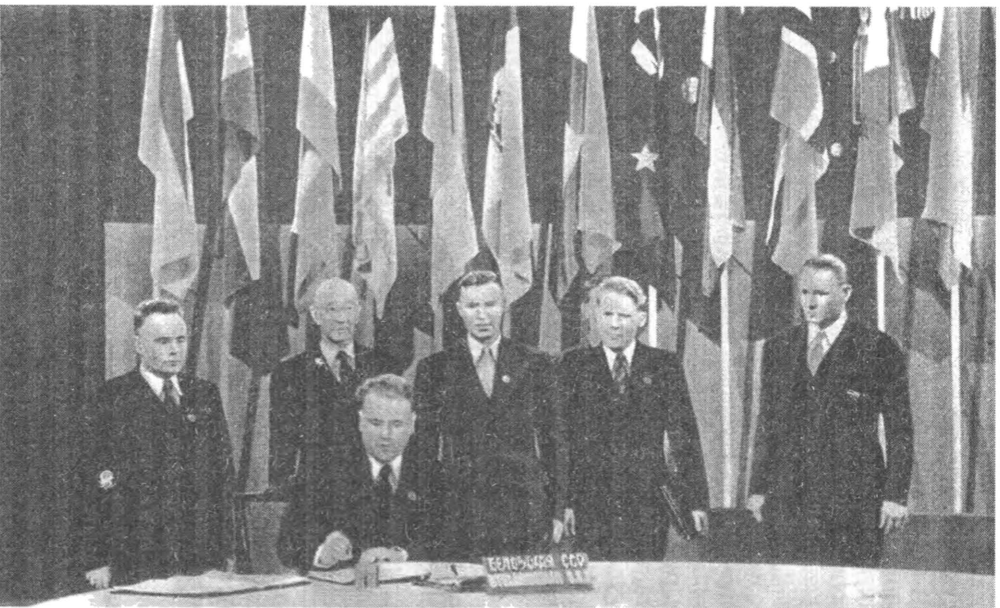
У сакавіку таго ж года выйшла пастанова Саўміна СССР і ЦК УКП(б) «Пра суды гонару» ў міністэрствах і цэнтральных ведамствах.

Ідэалагічны партыйна-ўрадавы наступ на савецкую інтэлігенцыю шырыўся, ахопліваў розныя яе пласты і ўзроўні. Гэтым скарысталіся ворагі Жэбрака з лагера Лысенкі. Так, у сакавіку 1947 года газета «Ленінградская праўда» апублікавала артыкул «ваяўнічага марксіста» Ісаака Прэзента (1902—1969), у якой ён назваў генетыку «мертворожденным ублюдком загнивающего капитализма» і абвінаваціў Жэбрака ў нізкапаклонстве перад буржуазнай навукай.

Але артыкул Прэзента ў «Ленінградскай праўдзе» застаўся незаўважаным грамадскасцю, не атрымаў ніякіх водгукаў і не паўплываў на становішча Жэбрака. Напачатку 1947 года ён быў абраны дэпутатам Вярхоўнага Савета БССР, а 12 траўня 1947 года Антона Раманавіча абралі прэзідэнтам Акадэміі навук БССР.

А. Р. Жэбрак — Прэзідэнт Акадэміі навук БССР

З імем Антона Раманавіча звязаны пачатак сур'ёзных генетычных даследаванняў на Беларусі. Яшчэ ў красавіку 1940 года Жэбрак быў абраны сапраўдным

А. Р. Жэбрак (першы злева) у складзе дэлегацыі БССР падпісвае статут ААН, Сан-Францыска, 1945 год

чальцом Акадэміі навук БССР, што пацвердзіла яго навуковыя заслугі.

У гады вайны Антон Раманавіч удзельнічаў у арганізацыі навуковай дзейнасці Акадэміі навук БССР у эвакуацыі. У 1942—1943 гадах у Самаркандзе ў складзе сельскагаспадарчай групы АН БССР ён займаўся вывядзеннем азімых і яравых гатункаў пшаніцы для БССР на беларускім матэрыяле, сабраным ім падчас экспедыцыі ў 1940 годзе ў гаспадарках Заходняй Беларусі. Са шматлікіх узораў навуковец вылучыў некалькі перспектыўных ліній. Пасля вызвалення Беларусі А. Р. Жэбрак перадаў Наркамзему БССР каля трох тон элітнага насення азімых пшаніц сваёй селекцыі. Вынікі праведзенай працы А. Р. Жэбрак апублікаваў у 1944 годзе ў кнізе пад назвай «Сінтэз новых відаў пшаніц».

За актыўную навуковую дзейнасць у гады вайны А. Р. Жэбрак быў узнагароджаны ордэнамі Працоўнага Чырвонага Сцяга і Чырвонай Зоркі. У 1944 годзе ён атрымаў званне заслужанага дзеяча навукі БССР. У 1945 годзе на ўстаноўчай канферэнцыі ў Сан-Францыска (ЗША) паставіў свой подпіс пад Статутам Арганізацыі Аб'яднаных Нацый ад дэлегацыі БССР.

Калі паўстала пытанне пра абранне Жэбрака прэзідэнтам Акадэміі навук БССР, ён доўга вагаўся. Вырашальную ролю, відавочна, адыграла разуменне таго, што ў барацьбе з лысенкоўшчынай, у адстойванні сваіх навуковых прынцыпаў спадзявацца, як паказалі факты, толькі на сілу навуковай аргументацыі не даводзілася. Не быўшы наіўным, ён разумеў, што арганізаванай сіле супернікаў неабходна супрацьпаставіць калектыў аднадумцаў.

12 траўня 1947 года адкрылася сесія Агульнага збору Акадэміі навук БССР. З прапановай абраць новым прэзідэнтам акадэміі А. Р. Жэбрака выступілі віцэ-прэзідэнт АН БССР К. М. Міцкевіч (Якуб Колас),

акадэмікі АН БССР Е. К. Аляксееў, В. А. Лявонаў, В. С. Нямчынаў, Н. М. Нікольскі, В. Н. Перцаў.

Рэктар Сельскагаспадарчай акадэміі ім. К. А. Ціміразева В. С. Нямчынаў, які быў адным з ініцыятараў вылучэння Жэбрака на пост прэзідэнта АН БССР, адзначыў, што яго тэарэтычныя даследаванні цесна звязаны з практыкай сельскагаспадарчай вытворчасці. Ён нагадаў таксама, што Антон Раманавіч «выйшаў з глыбінь беларускага народа і справа развіцця навукі ў БССР будзе і яго справай як прадстаўніка гэтага народа». Т. Н. Годнеў, паказаўшы, што высновы А. Р. Жэбрака «разыходзяцца з некаторымі высновамі нашых буйных навукоўцаў», выказаў, аднак, упэўненасць, што спрэчку, якая ідзе ў генетыцы, вырашыць практыка.

Пасведчанне дэпутата Вярхоўнага Савета БССР А. Р. Жэбрака

У выніку таемнага галасавання А. Р. Жэбрака аднагалосна абралі прэзідэнтам Акадэміі навук. На гэтай жа сесіі Агульнага збору Антон Раманавіч зрабіў даклад на тэму «Пра пастанову лютаўскага (1947 года) Пленума ЦК УКП(б) Пра меры ўздыму сельскай гаспадаркі ў пасляваенны перыяд і задачах Акадэміі навук Беларусі». У дакладзе ён намеціў шырокую праграму дзеянняў беларускіх навукоўцаў.

Спрэчкі па дакладзе (у іх выступілі вядомыя беларускія навукоўцы Н. С. Акулаў, Е. К. Аляксееў,

Ю. А. Вейс, Т. Н. Годнеў, М. А. Дарожкін, Б. В. Ерафееў, Н. М. Замяцін, А. І. Кайгародаў, О. К. Кедраў-Зіхман, П. П. Рагавы, В. Е. Ракаўскі, М. Г. Чыжэўскі) паказалі, што ідэі Жэбрака, яго метады і шляхі рашэння задач, якія паўсталі перад біялагічнай навукай, знайшлі падтрымку ў навукоўцаў Акадэміі навук БССР. Так, буйны фізік, лаўрэат Сталінскай прэміі акадэмік АН БССР Н. С. Акулаў і хімік, таксама лаўрэат Сталінскай прэміі, членец-карэспандэнт АН БССР Б. В. Ерафееў прапанавалі комплексна вырашаць пытанні, што стаялі перад генетыкай, з тым, каб аб'яднаць у гэтай вобласці высілкі біёлагаў, фізікаў і хімікаў.

Характэрна, што на сесіі ніхто нават не згадаў прозвішча Т. Д. Лысенкі. Толькі сакратар ЦК КП(б)Б М. Т. Іаўчук, які выступаў апошнім, назваў імя «народнага акадэміка», але паставіў яго ў адзін шэраг з акадэмікам Віцыным і Жэбракам. Праўда, у яго выступе прагучаў і трывожны сігнал. Відавочна, маючы на ўвазе публікацыю ў часопісе «Science» артыкула А. Р. Жэбрака пра становішча біялагічнай навукі ў СССР, ён заявіў:

> Нізкапаклонства і рабалепства асобных нашых навукоўцаў перад заходнееўрапейскай навукай складаецца ў тым, што асобныя нашы навукоўцы занадта высока ацэньваюць усякае друкаванне іх прац у замежных часопісах.

У заключным слове Антон Раманавіч адрэагаваў на гэту заўвагу:

> Задача дагнаць і перасягнуць дасягненні замежных краін не можа быць выканана на аснове такіх меркаванняў, што мы, маўляў, шапкамі іх закідаем, што нам да замежжа. Мы, вядома, не павінны плесціся ў хвасце, мы павінны ісці наперад, але мы павінны ведаць тое, што робіцца ў іншых краінах. Мы толькі на аснове ведаў можам меркаваць, наколькі мы іх абагналі...

Кола пытанняў, якія прыйшлося вырашаць новаму прэзідэнту, было надзвычай шырокім і разнастайным. Гэта і аднаўленне ў складзе акадэміі існавалых да вайны інстытутаў, і стварэнне новых (у 1947 годзе былі адноўлены Фізіка-тэхнічны інстытут, Інстытут біялогіі, Інстытут філасофіі і права, створаны Інстытут механізавання сельскай гаспадаркі, архітэктурна-будаўнічы сектар), і планаванне навуковых даследаванняў, і забеспячэнне інстытутаў навукова-тэхнічным абсталяваннем, і аднаўленне разбураных галоўнага і лабараторнага карпусоў акадэміі, падрыхтоўка навуковых кадраў, будаўніцтва механічных майстэрняў, разгляд экспазіцыйнага плану філіяла музея Янкі Купалы ў Вязынцы і г. д.

А. Р. Жэбрак — Прэзідэнт Акадэміі навук БССР

Тут выявілася яшчэ адна рыса характару Жэбрака — адвага. На адным з паседжанняў Прэзідыума АН БССР было разгледжана пытанне пра пасмяротнае аднаўленне ў званні сапраўднага чальца АН БССР прафесара Аляксандра Дубаха (1883—1942).

Абраны ў першы склад сапраўдных чальцоў (акадэмікаў) Беларускай Акадэміі навук у снежні 1930 года, А. Д. Дубах быў пазбаўлены звання акадэміка і па ілжывым абвінавачванні арыштаваны. У 1932 годзе пастановай калегіі ДПУ СССР ён быў рэабілітаваны, працягнуў працу ў Ленінградскім лесатэхнічным інстытуце, а напачатку 1942 года, неў-

забаве пасля эвакуацыі з блакаднага горада, памёр у Свярдлоўску.

А. Д. Дубах лічыўся адным з буйнейшых у краіне адмыслоўцаў у галіне гідралогіі балот. У свой час, працуючы старшынёй навукова-тэхнічнага камітэта Наркамзема БССР, ён вырашыў шэраг складаных пытанняў па праектаванні і вытворчасці буйных асушальных прац у рэспубліцы. Кляймо «ворага народа», аднак, азначала, што імя яго падлягае забыццю. І вось Прэзідыум АН БССР узяў на сябе адвагу (гэта ў 1947 годзе!) прасіць Савет Міністраў БССР аднавіць А. Д. Дубаха ў званні акадэміка. На жаль, у снежні таго ж года новы склад Прэзідыума адмяніў гэта хадайніцтва. А. Д. Дубах і шэраг іншых навукоўцаў былі адноўлены ў званні сапраўдных чальцоў АН БССР толькі праз 30 гадоў.

Новы прэзідэнт вёў адначасова напружаную навукова-даследчую працу. У Інстытуце біялогіі АН БССР пад яго кіраўніцтвам былі працягнуты генетыка-селекцыйныя працы з пшаніцамі, пачаты новыя даследаванні з грэчкай, просам і кукурузай з мэтай атрымання па гэтых культурах высокапрадуктыўных, ва ўмовах БССР, гатункаў і ўкаранення іх у вытворчасць.

Нароўні з гэтым Антон Раманавіч рыхтаваў аспірантаў-біёлагаў, прыцягнуў да працы ў Інстытуце біялогіі вядомага савецкага селекцыянера акадэміка Н. В. Цыцына.

Тым часам лысенкаўцы разумелі: калі такія, як Жэбрак, будуць мець магчымасць працягваць свае даследаванні, час будзе працаваць не на іх. У асобе Жэбрака яны бачылі буйнога ворага, здольнага на многае. Ён, у прыватнасці, мог аб'яднаць і згуртаваць моцны атрад біёлагаў Беларусі. І Лысенка пайшоў у наступ, інспіраваўшы ў савецкім друку шэраг накіраваных супраць Жэбрака артыкулаў.

Так званы «суд гонару»

Адметныя радасцю перамогі, пераходам да мірнай працы першыя пасляваенныя гады прынеслі ў грамадства думку аб неабходнасці рэфарміравання эканомікі, палітычных інстытутаў. Яе носьбітамі з'яўляліся мільёны франтавікоў, якія вызвалялі Еўропу ад гітлераўскай акупацыі, а таксама дзясяткі тысяч грамадзян СССР, прымусова вывезеных на працу ў Германію. Атрымаўшы рэальныя ўяўленні аб больш высокім матэрыяльна-культурным узроўні жыцця грамадства, многія з іх з'яўляліся патэнцыяльнымі носьбітамі ідэй рэфарміравання.

Да разумення неабходнасці зменаў у гіперцэнтралізаванай сістэме кіравання эканомікай прыходзілі і некаторыя значныя гаспадарчыя кіраўнікі. Такія высновы падзяляла частка мясцовага партыйнага апарату. На пазіцыях неабходнасці абнаўлення грамадства стаяла частка інтэлігенцыі, у тым ліку навукоўцы.

Хаця гэта не быў адкрыты пратэст, палітычны рэжым не мог не пралічваць магчымыя вынікі. Таму вышэйшае партыйнае кіраўніцтва краіны на чале са Сталіным узяло курс на правядзенне палітыкі «жалезнай заслоны», жорсткай канфрантацыі з учарашнімі саюзнікамі. Мэтай сталінскай палітыкі з'яўлялася давядзенне да мінімуму палітычных кантактаў з замежнымі краінамі, якія мелі больш высокі ўзровень жыцця, культуры і асабістых свабод. Пачала разгортвацца шырокая ідэалагічная кампанія па ўмацаванню савецкага патрыятызму, «барацьбе з паклaненнем і нізкапаклонствам перад Захадам».

14 мая 1947 года пры сустрэчы з пісьменнікамі А. А. Фадзеевым, Б. Л. Гарбатавым і К. М. Сіманавым Сталін сказаў:

> А вось ёсць такая тэма, якая вельмі важная, якой патрэбна, каб зацікавіліся пісьменнікі. Гэта тэма наша-

га савецкага патрыятызму. Калі ўзяць нашу сярэднюю інтэлігенцыю, навуковую інтэлігенцыю, прафесараў, урачоў, у іх недастаткова выхавана пачуццё савецкага патрыятызму. У іх неапраўданае пакланенне перад замежнай культурай.

Кампанія «барацьбы з нізкапаклонствам» працягвалася да смерці Сталіна. Яе правадніком стаў сакратар ЦК УКП(б) Андрэй Жданаў. З мэтай уздзеяння на інтэлігенцыю 28 сакавіка 1947 года Палітбюро ЦК зацвердзіла праект пастановы Савета Міністраў СССР і ЦК УКП(б) «Аб судах гонару ў міністэрствах СССР і цэнтральных ведамствах». Узорам такіх нова-ўтварэнняў сталі былыя афіцэрскія суды, якія дзейнічалі ў расійскай імператарскай арміі. Суды гонару павінны былі разглядаць:

> ...антыпатрыятычных, антыдзяржаўных і антыграмадскіх учынкаў і дзеянняў, якія здзяйсняліся кіруючымі апаратыўнымі і навуковымі работнікамі міністэрстваў СССР і цэнтральных устаноў, калі гэтыя ўчынкі і дзеянні не падлягалі пакаранню ў крымінальным парадку.

Усё гэта стала нагодай чарговага выбрыка супраць Жэбрака, які быў зроблены 30 жніўня 1947 года ў артыкуле «На суд грамадскасці», апублікаваным у «Літаратурнай газеце». Артыкул быў падпісаны трыма аўтарамі: папулярнымі ў гады вайны паэтамі Аляксандрам Твардоўскім і Аляксеем Сурковым, а таксама ленінградскім журналістам Генадзем Фішам, які сябраваў з І. Прэзентам.

Для надання артыкулу важкасці і ідэалагічнай скіраванасці загадчык аддзела навукі і культуры «Літаратурнай газеты», члец ЦК ВКП(б), акадэмік, філосаф-марксіст Марк Міцін (1901—1987) папрасіў падпісацца пад артыкулам двух народных паэтаў. Яны, не маючы сумлення, ператварыліся такім чынам у «вясельных

генералаў» і прыхільнікаў мічурынскай біялогіі. Карыстаючыся вядомымі прозвішчамі як шчытом, Фіш даў волю сваёй фантазіі і бездакорна выканаў загад Прэзента і Лысенкі.

Фіш спрабаваў пераканаць чытачоў, што прафесар Жэбрак прысвяціў свой артыкул зневажэнню і абгаворванню перадавога савецкага навукоўца, вядомага ўсяму культурнаму чалавецтву сваімі наватарскімі працамі ў галіне фізіялогіі і генетыкі раслін акадэміка Т. Д. Лысенкі. Пад выглядам аб'ектыўнага асвятлення генетыкі ў СССР Жэбрак быццам бы згаворваецца з найболей рэакцыйнымі прафесарамі ў адзнацы дасягненняў мічурынскай школы, якую ўзначальвае Лысенка. Далей вынікала зусім невытлумачальнае абвінавачванне Жэбрака ў нізкапаклонстве перад буржуазнай навукай:

> У сваім нізкапаклонстве перад буржуазнай навукай прафесар Жэбрак даходзіць да таго, што фактычна прапануе амерыканскім навукоўцам накшталт адзінага саюза для барацьбы супраць савецкага навукоўца Лысенкі.

Вядома, што ў артыкуле Жэбрака нічога падобнага не было — гэта суцэльная выдумка і паклёп Фіша.

А ўжо 2 верасня ў цэнтральным друкаваным органе УКП(б) газеце «Праўда» выйшаў артыкул «Антыпатрыятычныя ўчынкі пад сцягам навуковай крытыкі», падпісаны мала каму вядомым кандыдатам эканамічных навук Іванам Лапцевым (1900—1979), названым тут прафесарам. Аўтар звярнуўся да прамога падтасоўвання фактаў, выкладзеных у артыкуле Жэбрака, і адвольна пераставіў выказванні пра савецкую біялогію амерыканскіх генетыкаў Дзвіна і Сакса, парушыўшы іх храналагічную паслядоўнасць. Лапцеў таксама абвінаваціў Жэбрака ў нізкапаклонстве перад буржуазнай навукай. Галоўны сэнс артыкула Лапцева складаўся ў наступнай фразе:

Антыпатрыятычны ўчынак А. Жэбрака пагаршаецца яго асабістым выбрыкам супраць акадэміка Т. Дз. Лысенкі.

Вось, аказваецца, што больш за ўсё хвалявала аўтара. Бо сам факт публікацыі навуковага артыкула ў замежным часопісе, тым больш агляднага, нават у тыя часы не з'яўляўся крамольным. Гэта звычайны працэс абмену навуковай інфармацыяй, такія публікацыі сведчылі пра прызнанне высокага навуковага ўзроўню і аўтарытэту навукоўца. Нагадаем тут, што навука — з'ява інтэрнацыянальная і не ведае нацыянальных меж. Як няма нацыянальнай табліцы множання, так няма і біялагічнай навукі, якая належыць нейкай адной нацыі.

Можна толькі дадаць, што сваю справу Лапцеў выканаў бліскуча. У ліпені 1948 года па даручэнню Лысенкі яго выбралі акадэмікам УАСГНІЛ.

Хутка ў Ціміразеўскай акадэміі была створана камісія, якой прапанавалася разабрацца ў матэрыяле і даць па ім разгорнутую адзнаку, а Жэбраку напісаць пісьмовае тлумачэнне, што ён неадкладна зрабіў. На палітзанятках былі арганізаваны калектыўныя чытанні і абмеркаванні артыкула Лапцева пра антыпатрыятычны ўчынак прафесара іх ВНУ.

З-за няведання гісторыі шматгадовай палемікі ў генетыцы, адсутнасці першакрыніц, на падставе якіх быў напісаны артыкул Лапцева, у шматлікіх супрацоўнікаў і студэнтаў акадэміі склалася ўражанне, што Жэбрак сапраўды знаходзіўся на пазіцыях буржуазнай навукі, што ён імкнуўся да капіталістычнага лагера, што ён з'яўляўся ці ледзь не шпіёнам, які працаваў на Амерыку.

Варта адзначыць, што ніхто з чальцоў камісіі ангельскі артыкул Жэбрака не чытаў. Яны арыентаваліся выключна на матэрыял Лапцева. Як дысцыплінаваныя

чальцы партыі, яны не маглі сабе нават уявіць, што з гэтай фальсіфікацыяй на старонках цэнтральнага друкаванага органа партыі можна не згаджацца, мецъ пра яе свой пункт гледжання, знаходзіць у ёй нейкія недахопы.

Жэбрак прадставіў у парткам сваю тлумачальную запіску, але, паколькі яна не ўтрымоўвала пакаяння «за зробленае», парткам злічыў яе нездавальняючай. Ні на адно паседжанне парткама, звязанае з разглядам яго справы, Жэбрак запрошаны не быў, і ўся падрыхтоўка да рашэння камісіі вялася ў таямніцы ад яго.

Час ішоў. Адміністрацыю акадэміі даймалі званкі з прыёмнай міністра вышэйшай адукацыі СССР С. В. Кафтанава, які прыспешваў прадставіць яму вынікі разгляду справы Жэбрака. Турбаваў акадэмію таксама Ціміразеўскі райкам, які трымаў гэта мерапрыемства на кантролі.

20 верасня камісія паклала на стол сакратара парткама сваё заключэнне, у якім таўравала Жэбрака за

Такія карыкатуры на генетыкаў друкаваліся ў савецкіх выданнях

яго рабалепства і нізкапаклонства перад буржуазнай навукай і культурай. Праз два дні на імя міністра вышэйшай адукацыі Кафтанава ад імя парткама акадэміі была накіравана заява, у якой гаварылася, што ўчынак прафесара Жэбрака падпадае пад дзеянне суду гонару, у сувязі з чым просіць прыцягнуць прафесара А. Р. Жэбрака да суду гонару Міністэрства вышэйшай адукацыі СССР.

На зачыненым партсходзе ЦСГА ў кастрычніку 1947 года выступіў Жэбрак, які заявіў, што яго крытыку Лысенкі нельга звязваць з нізкапаклонствам перад буржуазнай навукай. Завяршаючы свой выступ, ён сказаў:

> Я заяўляю зусім адказна, што мне не патрэбна было дакранацца Лысенкі ў гэтым артыкуле... У гэтай частцы я прызнаю сваю палітычную і тактычную памылку... Аднак гэта прызнанне не з'яўляецца адмовай ад маіх прынцыповых рознагалоссяў з Лысенкам, я і цяпер разумею як правільную сваю ролю ў гэтым стаўленні.

Матэрыялы суду гонару над Жэбракам і яго рашэнні ў стаўленні прафесара не былі асветлены ў поўным аб'ёме. Але водгаласы гэтага ганебнага працэсу перыядычна друкаваліся ў партыйнай прэсе. Асабліва меў поспех у гэтым стаўленні міністр вышэйшай адукацыі Сяргей Кафтанаў (1905—1978). У № 1 часопіса «Партыйнае жыццё» за 1948 год у артыкуле «Важны сродак ідэйнага выхавання партыйных кадраў» ён пісаў:

> Абуральным прыкладам апалітычнасці ў навуцы з'яўляецца справа прафесара Жэбрака — ён не толькі не даў адпор вядомаму фашыствуючаму рэакцыянеру ў біялогіі Саксу, але збіраўся разам з ім развіваць сусветную біялагічную навуку, і, рабалепствуючы перад гэтым фашыстам, абгаварыў выдатных навукоўцаў... за што быў асуджаны савецкай грамадскасцю.

Значна «ўзбагаціў» утрыманне часопіса «Маскоўскі бальшавік» № 67 за 1948 год нейкі П. Вышынскі. Гэты службовец ад навукі артыкулам «Высока несці сцяг савецкай культуры» ў чарговы раз бэсціў гнанага прафесара, абвінаваціўшы яго ў тым, што ён не абараніў прыярытэту савецкай біялагічнай навукі ў вобласці яравізацыі і вучэнні пра вегетатыўныя гібрыды, замоўчаў пра такіх бачных навукоўцаў, як Ціміразеў, Мічурын, Вільямс, Лысенка, на падставе тэорый якіх праводзяцца даследаванні ў вобласці біялогіі.

Антон Раманавіч пасля перанесенага інфаркта тры тыдні знаходзіўся на стацыянарным лячэнні, а затым прыступіў да паўсядзённай працы на кафедры і апорным пункце аддаленай гібрыдызацыі пшаніц у якасці загадчыка. Ён падтрымліваў кантакты са сваімі аднадумцамі, вёў перамовы з Дзмітраўскім і Падольскімі гатункаўчасткамі пра перадачу на гатункавыпрабаванне перспектыўных ліній зімовай пшаніцы яго селекцыі. Да пачатку 1948 года ён напісаў 4 навуковых артыкулы, два з якіх выйшлі ў часопісе АН СССР. Наступіў часовы перапынак у ганеннях на Жэбрака.

У снежні 1947 года кіраўніком аддзела навукі ЦК ВКП(б) стаў 28-летні хімік-арганік Юрый Жданаў (1919—2006), сын сакратара ЦК ВКП(б) А. А. Жданава. Удумлівы і ўважлівы, ён праяўляў вялікую цікавасць да дарвінізму і генетыкі, якія былі аб'ектам навуковых спрэчак паміж прыхільнікамі і супернікамі Т. Д. Лысенкі.

Ю. А. Жданаў запрашаў у свой працоўны кабінет на Старым пляцы навукоўцаў-біёлагаў М. П. Дубініна, А. Р. Жэбрака, Б. М. Завадоўскага, М. С. Навашына, з якімі доўга гутарыў па спрэчных пытаннях дарвінізму і біялогіі. У яго кабінеце адстойвалі палажэнні мічурынскай біялогіі В. М. Сталетаў і Н. Е. Глушэнка, зносіны з якімі былі роўнымі і дзелавымі. Ю. А. Жданаў двойчы наведваў кафедру Ціміразеўскай акадэміі, дзе

Антон Раманавіч у прысутнасці акадэміка УАСГНІЛ П. М. Жукоўскага знаёміў яго з вынікам сваіх прац і кансультаваў па пытаннях генетыкі.

У выніку такіх зносін з навукоўцамі ў Юрыя Жданава склалася вызначаная карціна стану біялогіі ў краіне.

10 красавіка 1948 года ў Палітэхнічным музеі адбыўся Усесаюзны семінар лектараў абкама партыі, дзе Ю. А. Жданаў выступіў з лекцыяй «Спрэчныя пытанні дарвінізму», у якой крытыкаваў Лысенку за яго імкненне да манапалізму ў біялогіі і шматлікія галаслоўныя абяцанні. На гэтым семінары прысутнічаў і Антон Раманавіч. Праз дзень па яго ініцыятыве ў Маскоўскім доме навукоўцаў быў праведзены сакрэтны імправізаваны збор супернікаў Лысенкі, дзе бурна абмяркоўвалася лекцыя Ю. А. Жданава. Ва ўдзельнікаў з'явілася надзея, што становішча ў біялогіі зараз палепшыцца. Аднак гэтым надзеям не наканавана было спраўдзіцца.

Пасля пяцімесяцовага перапынку ідэалагічны ціск на прафесара Жэбрака ў сценах яго роднай Ціміразеўкі аднавіўся з новай сілай. Гэта ярка выявілася на справаздачна-перевыбарным сходзе ў красавіку 1948 года. У справаздачным дакладзе сакратар парткама Вераб'ёў вярнуўся да падзей паўгадавой даўнасці, уваскрэсіўшы эпапею падрыхтоўкі да суду гонару над Жэбракам.

Партыйцы, якія выступалі на сходзе, абвінавацілі Жэбрака ў тым, што ён не прызнаў сваёй віны на судзе гонару. Нягледзячы на тое што яго «антыпатрыятычны ўчынак» неаднаразова згадваўся ў друку, ён не выказаў сваёй пазіцыі, не павініўся ў сваіх «памылках».

У сваім выступе Антон Раманавіч падверг пэўнай крытыцы партыйную арганізацыю акадэміі, якая на працягу апошняга года стаяла ўбаку ад шматлікіх буй-

ных пытанняў, меўшых важнае стаўленне да развіцця сельскагаспадарчай навукі. Ён завяршыў свой выступ наступнай фразай у адрас сваіх абвінаваўцаў:

> Я не прыналежу да тых асоб, якія жадаюць рэабілітавацца толькі славесна, а маю намер зацятай працай у галіне практычнай селекцыйнай працы і тэарэтычных даследаванняў сваёй кафедры паказаць, што я быў і застаўся патрыётам сваёй Радзімы. Інтарэсы навукі з'яўляюцца для мяне сэнсам усяго майго жыцця.

Выступ Жэбрака, які адважыўся крытыкаваць парткам акадэміі, выклікаў негатыўнае стаўленне да яго з боку прысутных. Дацэнт Г. М. Доза адкрыта заявіў прысутным:

> Дазвольце такі паставіць пытанне: ці не пара спыніць у партыйнай арганізацыі разгульванне цырліх-манірліха ў стаўленні Жэбрака. Ці не пара Жэбрака не толькі паставіць на калені ў партыі і перад партыяй... але і паставіць ясна і выразна, па-бальшавіцку, пытанне — ці быць Жебраку далей у партыі.

Прарэктар па навучальнай частцы акадэміі К. А. Івановіч недвухсэнсоўна пагражаў Жэбраку:

> Калі ўлічыць, што ён даволі доўга навучаўся ў Амерыцы ў Моргана, то, мне здаецца, што і мазгі ў яго моцна засмечаны (смех у зале), наша партыйная арганізацыя мае права, ды і павінна, нарэшце, запатрабаваць, каб Жэбрак перабудаваўся, каб ён стаў больш партыйным чалавекам, каб ён стаў бальшавіком, каб ён выгаіўся ад буйных вывіхаў. Ну, а калі ён да гэтага не здольны, то, мне здаецца, што пара рабіць партыйныя высновы і хай тады Жэбрак наракае на сябе.

Падагульніў усе выступы партыйны куратар збору, сакратар Ціміразеўскага райкама партыі М. І. Галкін, заявіўшы партыйнай арганізацыі акадэміі:

Мне здаецца, пара даць палітычную адзнаку дзеянняў таварыша Жэбрака.

Партыйны збор ЦСГА пастанавіў:

Засудзіць антыпартыйны выступ на партсходзе таварыша Жэбрака А. Р. і даручыць партыйнаму камітэту разгледзець у партыйным парадку антыпатрыятычны ўчынак Жэбрака, асуджанага Судом гонару Міністэрства вышэйшай адукацыі, а таксама і наступныя яго паводзіны.

31 траўня і 1 чэрвеня на паседжанні Палітбюро разглядаўся праект пастановы пра прысуджэнне Сталінскіх прэмій па навуцы і вынаходніцтву. Перад разглядам гэтых пытанняў Сталін звярнуў увагу на тое, што Ю. Жданаў выступіў з лекцыяй супраць Лысенкі. Сталін сказаў:

Нельга забываць, што Лысенка — гэта сённяшні Мічурын у агратэхніцы. Нельга забываць і таго, што Лысенка быў першым, хто падняў Мічурына як навукоўца. Да гэтага супернікі Мічурына звалі яго замухрышкай, правінцыйным дзіваком, саматужнікам і г. д. Лысенка мае недахопы і памылкі як навуковец і чалавек, яго трэба крытыкаваць, але ставіць сваёй мэтай знішчыць Лысенку як навукоўца — гэта значыць ліць ваду на млын розных жэбракаў.

Так, праз 12 гадоў Сталін прыпомніў імя Антона Раманавіча.

Пасля справаздачнага партыйнага збору Ціміразеўскай акадэміі яе адміністрацыя ад пагроз у адрас гнанага прафесара, з ухвалы міністра вышэйшай адукацыі С. В. Кафтанава і міністра сельскай гаспадаркі І. А. Бенядзіктава, перайшла да рашучых дзеянняў. У чэрвені 1948 года, падчас знаходжання А. Р. Жэбрака ў адпачынку, па загадзе рэктара акадэміі ён

быў пераведзены на палавінную стаўку аплаты, нібы за адсутнасцю навучальнай нагрузкі, што з'явілася, па сутнасці, пачаткам ліквідацыі ў акадэміі кафедры генетыкі. А ў ліпені з Мінсельгаса СССР прыйшло апавяшчэнне пра спыненне фінансавання апорнага пункта аддаленай гібрыдызацыі пшаніц, якім кіраваў Жэбрак. Так Антону Раманавічу былі створаны вельмі цяжкія ўмовы для працы.

Пачатак лета 1948 года праходзіў без бачных сенсацыйных паведамленняў з «біялагічнага фронта». Пасевы новых гібрыдаў пшаніцы Жэбрака агледзеў міністр сельскай гаспадаркі СССР І. А. Бенедзіктаў і даў ім добрую адзнаку. А тым часам у ЦК УКП(б) і УАСГНІЛ у становішчы строгай сакрэтнасці ішла падрыхтоўка да сесіі гэтай галіновай акадэміі. 15 ліпеня Саветам Міністраў па прадстаўленаму Лысенкам спісу былі прызначаны 35 новых акадэмікаў без правядзення выбараў.

Даклад прэзідэнта УАСГНІЛ быў не навуковым, а дэмагагічным і ідэалагізаваным. Ва ўласцівай яму манеры Лысенка навязваў сваім навуковым супернікам палітычныя цэтлікі, вінавацячы іх у навуковай і практычнай бясплоднасці, ў служэнні буржуазнай навуцы — генетыцы. Старшыня сесіі намеснік міністра І. П. Лабанаў падштурхоўваў антылысенкаўцаў да дыскусіі.

З дакладамі выступілі С. І. Аліханян, І. М. Палякаў, Б. М. Завадоўскі, А. Р. Жэбрак, І. І. Шмальгаузен, П. М. Жукоўскі, В. С. Нямчынаў. Хоць іх выступы былі заснаваны на строга навуковых фактах і пазбаўлены ўсякай палемікі, асяроддзе Лысенкі прыйшло ў вялікае раздражненне, дакладчыкаў перабівалі, з месца падаваліся абразлівыя рэплікі, правакацыйныя пытанні. З велімі рэзкай крытыкай лысенкаўцаў выступіў прафесар Іосіф Рапапорт (1912—1990). Ён прама называў лысенкаўцаў «абскурантамі».

Але ў цэлым на сесіі стваралася карціна магутнага наступу «перадавога мічурынскага кірунку на невялікую групу паўзучых у хвасце буржуазнай навукі адшчапенцаў». Апафеозам стала фраза, сказаная Лысенкам у заключным слове:

> Мяне ў адной з запісак пытаюць, якое стаўленне партыі да майго даклада, я адказваю, што ЦК партыі разгледзеў мой даклад і ўхваліў яго.

Фраза патанула ў моры авацый. У апошні дзень працы сесіі Жукоўскі, Палякаў і Аліханян выступілі з заявамі пра адмову ад ранейшых перакананняў і прыняццяў імі мічурынскага кірунку. Старшыня паседжання Лабанаў прапанаваў Антону Раманавічу далучыцца да тых, якія раскаяліся, тады лёс яго кафедры і лабараторыі можа быць вырашаны станоўча.

У тую ноч Антон Раманавіч доўга хадзіў па кватэры, але ні з кім не раіўся. У яго пакоі гарэла святло і грукала друкавальная машынка. Ён пісаў добра вядомы «пакутны» ліст у «Праўду», які быў надрукаваны ў газеце 15 жніўня. Відаць, іншага выйсця ў Жэбрака не было.

> Мне стала ясна, што асноўныя становішчы мічурынскага кірунку ў савецкай генетыцы ўхвалены ЦК ВКП(б). Я як член партыі не лічу для сябе магчымым заставацца на тых пазіцыях, якія прызнаны Цэнтральным камітэтам. Я жадаю працаваць у рамках таго кірунку, якое прызнаецца перадавым у нашай краіне.
>
> Прафесар А. Р. Жэбрак.

Аднак ліст не выратаваў яго. Лысенкаўская калясніца пракацілася па ўсёй айчыннай біялогіі, А. Р. Жэбрак быў вызвалены ад працы, а затым выключаны з партыі. 25 жніўня 1948 г. з'явіўся загад міністра вышэйшай адукацыі СССР Кафтанава з пералікам

прозвішчаў прафесараў, дацэнтаў, выкладчыкаў МСХА ім. Ціміразева, якіх звальнялі са сваіх пасад. У іх ліку быў і Жэбрак.

Расправа ў Акадэміі навук БССР

Артыкул Лапцева ў газеце «Праўда» не прынёс жаданых поспехаў для Лысенкі. Хоць акадэмік Жэбрак і быў звольнены з Ціміразеўскай акадэміі, аднак ён заставаўся Прэзідэнтам акадэміі навук БССР і таму быў вельмі небяспечным для Лысенкі.

Тады ў дзеянне ўступілі мясцовыя сілы. 11 кастрычніка ў газеце «Літаратура і мастацтва» быў апублікаваны ліст беларускіх біёлагаў, членаў-карэспандэнтаў АН БССР А. І. Лапо, В. І. Шэмпеля, прафесараў М. А. Дарожкіна і Н. М. Замяціна, у якім яны «нагадвалі»:

> ...прайшло ўжо больш месяца, як на старонках нашага друку з'явіліся артыкулы пра антыпатрыятычны ўчынак прафесара Жэбрака... а ў нас гэтую справу яшчэ не абмеркаваў Прэзідыум Акадэміі навук БССР.

Трэба дадаць, што гэта не было агульным жаданнем беларускіх навукоўцаў. Як сведчаць дакументы, якія захоўваюцца ў Нацыянальным архіве Рэспублікі Беларусь, ліст у газету «Літаратура і мастацтва» адмовіліся падпісаць акадэмікі АН БССР Т. Н. Годнеў, А. Я. Пракапчук, В. Н. Перцаў.

Але чаша шаляў схілялася ў карысць «лысенкаўцаў». 16 кастрычніка 1947 года, ва ўмовах штучна створанага ажыятажу вакол артыкула двухгадовай даўніны, пытанне пра прэзідэнта Акадэміі навук БССР было разгледжана на паседжанні Бюро ЦК Кампартыі Беларусі.

Пастанова яго гучала як прысуд:

> Абмеркаваўшы змешчаныя ў газетах «Праўда», «Літаратурная газета» і «Літаратура і мастацтва» артыку-

лы пра антыпатрыятычны ўчынак прэзідэнта Акадэміі навук БССР таварыша Жэбрака А. Р., ЦК КП(б)Б пастанаўляе:

...таварыш Жэбрак у сваім выступе на старонках амерыканскага часопіса «Навука» дапусціў антыпатрыятычны ўчынак, выявіў нізкапаклонства перад рэакцыйнымі амерыканскімі навукоўцамі і зняславіў дасягненні шэрагу савецкіх навукоўцаў у галіне генетыкі. У сувязі з гэтым, а таксама ўлічваючы, што таварыш Жэбрак А. Р. страціў аўтарытэт сярод навуковай і савецкай грамадскасці, ЦК КП(б)Б пастанаўляе вызваліць таварыша Жэбрака ад працы прэзідэнтам Акадэміі навук БССР.

У той жа дзень адбылося зачыненае паседжанне Прэзідыума АН БССР па разглядзе «антыпатрыятычнага ўчынку прэзідэнта АН БССР». Антон Раманавіч мужна адстойваў права мець свой пункт гледжання на шляхі развіцця біялагічнай навукі. Але да выкрыцця «народнага акадэміка» было яшчэ далёка. Кіравала балем дэмагогія, замяшаная на нізкапробным палітыканстве.

Прэзідыум АН БССР, нягледзячы на нежаданне Жэбрака сысці ў адстаўку з паста прэзідэнта акадэміі, злічыў неабходным паставіць перад Агульным зборам АН БССР пытанне пра вызваленне яго ад абавязкаў прэзідэнта.

12 лістапада 1947 года на сесіі Акадэміі навук БССР разглядалася пытанне пра вызваленне А. Р. Жэбрака ад паста прэзідэнта акадэміі. Прапанова Прэзідыума звольніць Антона Раманавіча выклікала абурэнне навуковай грамадскасці, бо аўтарытэт яго як навуковага, грамадскага дзеяча і арганізатара навукі ў той час быў вельмі высокі. На сесіі Антон Раманавіч, не чакаючы галасавання чальцоў акадэміі па гэтым пытанні, падаў заяву пра адстаўку і быў вызвалены з паста

прэзідэнта акадэміі, у парушэнне статуту адкрытым галасаваннем. Пакуль што ён застаўся акадэмікам і загадчыкам лабараторыи генетыкі Інстытута біялогіі АН БССР.

Аднак сапраўдны пагром па біялагічнай навуцы толькі рыхтаваўся. Хочацца супаставіць выказванні прадстаўнікоў процілеглых лагераў навукоўцаў, дакладней, праўдзівых навукоўцаў і ўяўных «мічурынцаў».

Апалагет і хаўруснік Лысенкі філосаф І. І. Прэзент заявіў:

> Нас заклікаюць тут дыскутаваць. Мы не будзем дыскутаваць з марганістамі (апладысменты), мы будзем працягваць іх выкрываць як прадстаўнікоў шкоднага і ідэалагічна чужога, прынесенага да нас з чужога зарубежжа, лжэнавуковага па сваёй сутнасці кірунку (апладысменты).

Ціхан Мікалаевіч Годнеў, сябар і заступнік Антона Раманавіча

Акадэмік Б. М. Завадоўскі сказаў зусім інакш:

> Я бачу глыбокую супярэчнасць паміж той лініяй, якая праводзіцца нашай партыяй для ўздыму аўтарытэту нашай савецкай навукі, і тым, як агулам знеслаўляюць усіх тых савецкіх навукоўцаў, якія не ўключыліся ў хор прыхільнікаў Т. Д. Лысенкі... Гэты падыход з пункту гледжання мабілізацыі ўсёй савецкай навукі не адказвае праўдзівым інтарэсам справы.

У тым і было прынцыповае адрозненне такіх навукоўцаў, як Вавілаў, Завадоўскі, Жэбрак і іншых, што яны не імкнуліся атрымаць перамогу над сваімі навуковымі супернікамі любым коштам, адлучыць іх ад навукі, маральна і фізічна раздушыць, выдатна разумеючы, што навуковыя супярэчнасці не вырашаюцца галасаваннем.

Наступствы жнівеньскай сесіі не замарудзілі доўга чакаць. Прэзідыум АН БССР засудзіў выступы сваіх сапраўдных чальцоў А. Р. Жэбрака і В. С. Нямчынава і запатрабаваў ад іх «парваць з рэакцыйнай ідэалогіяй Вейсмана — Моргана — Мендэля».

Для праверкі працы лабараторыі Жэбрака была створана камісія ў складзе чальцоў-карэспандэнтаў АН БССР В. І. Шэмпеля (старшыня), А. І. Лапо, прафесара Н. А. Дарожкіна, кандыдата сельскагаспадарчых навук С. Г. Скарапанава, сакратара партбюро партарганізацыі АН БССР І. Г. Майсеева. Ужо праз два дні яны склалі заключэнне:

> Паколькі доследы А. Р. Жэбрака па выводзінах новых гатункаў сельскагаспадарчых раслін (пшаніцы, проса, грэчкі) праводзяцца на няслушнай тэарэтычнай і метадычнай аснове мендэлізму-марганізму і вынікі гэтых доследаў у наш час не могуць быць прызнаны здавальняючымі, камісія лічыць немэтазгодным працяг іх у такім выглядзе, а сама тэматыка А. Р. Жэбрака па паліплаідыі павінна быць выключана з тэматычнага плану Акадэміі навук БССР.

Усё гэта адбывалася ў адсутнасць Антона Раманавіча. Яму нават не далі магчымасці абараняцца. Ды і наўрад бы гэта дапамагло. Махавік «пераадолення і выкарчоўвання ідэалістычнага хламу», якім была названа генетыка, ужо набраў свае страшныя звароты.

3 верасня 1948 года склікалі пашыранае паседжанне Прэзідыума АН БССР з удзелам навуковых пра-

цаўнікоў акадэміі, выкладчыкаў біялагічных, сельскагаспадарчых і медыцынскіх навук у вышэйшых навучальных установах БССР, навуковых працаўнікоў доследных станцый, аграномаў і практыкаў сельскай гаспадаркі рэспублікі.

У дакладах прэзідэнта АН БССР М. І. Грашчэнкава і віцэ-прэзідэнта АН БССР І. С. Лупіновіча асноўныя ўсталёўкі жніўеньскай сесіі УАСГНІЛ былі паўтораны з выкарыстаннем мясцовага «матэрыялу». Большасць з тых, хто выступіў на паседжанні, не турбуючы сябе навуковай аргументацыяй, заявілі пра неабходнасць «выкарчоўваць жэбракоўшчыну». Заклікі некаторых навукоўцаў, як, напрыклад, акадэміка АН БССР Т. Н. Годнева, захаваць хоць бы «здаровыя зерні» ў генетыцы, напамінкі яго пра старую акадэмічную традыцыю — калі нічога не разумееш, лепш маўчы, — заглушаліся дружным хорам змагароў за чысціню «мічурынскай» навукі.

Напрыклад, чалец-карэспандэнт АН БССР А. І. Лапо папярэджваў:

> Цяпер ідэалістычнаму кірунку мендэлізму-маргагнізму ў нашай краіне застаецца прыняць яшчэ новую форму — сысці ў падполле.

Намеснік дырэктара Заазерскай сельскагаспадарчай станцыі Н. Д. Мухін заявіў, што «Жэбрак нанёс шкоду біялагічнай навуцы хоць бы тым, што ён затармажваў мічурынскі кірунак у Беларусі», і скардзіўся на тое, што «намі не асабліва кіраваў і акадэмік Лысенка, так як ён лічыў, што тут вотчына Жэбрака».

Дацэнт М. З. Пекер дэмагагічна запытвала:

> ...няўжо ўсе падзеі апошняга часу, няўжо рашэнні сесіі УАСГНІЛ, высілкі велізарнага калектыву таленавітых марксістаў-біёлагаў і працаўнікоў-практыкаў, найшырокіх мас — няўжо ўсё гэта нічому не навучыла прафесара Жэбрака?

Хочацца прывесці характарыстыку навуковай дзейнасці аднаго з самых непрымірымых апанентаў А. Р. Жэбрака дацэнта М. З. Пекер, якая была дадзена ёй у 1952 годзе тагачасным дырэктарам Інстытута меліярацыі, воднай і балотнай гаспадаркі АН БССР А. Ф. Печкуравым. У лісце на імя Прэзідыума АН БССР ён пісаў:

> За перыяд працы ў інстытуце са жніўня 1948 года па чэрвень 1952 года дацэнт Пекер выявіла недастатковую элементарную дасведчасць у пытаннях тэорыі і методыкі селекцыйнай працы, няведанне асноўных становішчаў методыкі селекцыйнай працы... карысталася высновамі, не заснаванымі на пэўных навуковых фактах.

Вось так недасведчаныя дзеячы вырашалі лёс навукі і людзей.

У ці ледзь не поўную аднадушнасць, якая панавала на гэтым паседжанні Прэзідыума АН БССР, урываліся цвярозыя галасы тых, хто непасрэдна працаваў на зямлі. Аграном Е. М. Рыжкоў заявіў, што калгаснікі смяюцца над імі, дыпламаванымі спецыялістамі, калі даводзіцца, згодна з рэкамендацыямі акадэміка Лысенкі і яго прыхільнікаў, саджаць бульбу ў Беларусі ў канцы чэрвеня. Ён заклікаў «навуковых мужоў» да далейшай «распрацоўкі тэорыі Лысенкі — Мічурына падыходзіць стражэйша».

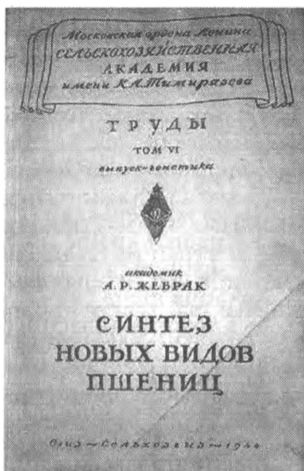
Вынікі сесіі УАСГНІЛ абмяркоўваліся ў Беларусі і на вышэйшым партыйным узроўні. 14 верасня 1948 года Бюро ЦК Кампартыі Беларусі разгледзела пытанне «Пра мерапрыемствы па ўкараненні мічурынской аграбіялогіі ў БССР». У прыватнасці, было адзначана:

> ...асобныя працаўнікі навуковых установ і ВНУ Беларускай ССР (Жэбрак, Вінберг, Вакар і інш.), з'яўляючыся ваяўнічымі вейсманістамі-марганістамі, спрабавалі прапагандаваць гэту ідэалістычную, рэакцыйную «тэо-

рыю» з кафедраў ВНУ, працягвалі яе ў сваіх даследчых працах, працідзейнічаючы развіццю мічурынскага кірунку ў біялогіі.

У Акадэміі навук БССР на працягу шэрага гадоў дзейнасць Жэбрака не была выкрыта. Наадварот, шэраг чальцоў акадэміі выявілі ліберальна-прымірэнчае стаўленне да ідэалістычнай, рэакцыйнай прапаганды Жэбрака (таварышы Годнеў, Нямчынаў, Аляксееў)».

Такім чынам, Жэбрак стаў галоўным аб'ектам кампаніі супраць «рэакцыйнага кірунку ў біялагічнай навуцы» ў Беларусі. Але ён не адзін трапіў у гэты малох. Абвясціўшы пра спробы Жэбрака «пазбіваць антымічурынскі кулак у БССР», лысенкаўцы пачалі выяўляцьгнёзды«вейсманізму-марганізму» ў Беларускай сельскагаспадарчай акадэміі, у Беларускім дзяржаўным універсітэце і, натуральна, у самой Акадэміі навук БССР, прычым услед за выкрыццямі няўхільна вынікалі арганізацыйныя высновы.

Вокладка кнігі А. Р. Жэбрака «Сінтэз новых відаў пшаніц»

Быў вызвалены ад абавязкаў акадэміка-сакратара Аддзялення біялагічных навук Т. Н. Годнеў, звольнены дырэктар Беларускай сельскагаспадарчай акадэміі Н. Н. Каўцэвіч і прафесар гэтай акадэміі Б. А. Вакар, дэкан біялагічнага факультэта БДУ О. Д. Акімава і прафесар таго ж факультэта Г. Г. Вінберг. З Інстытута

біялогіі АН БССР выдалілі супрацоўнікаў, непасрэдна працаваўшых з Жэбракам (С. В. Гарленка, Е. І. Багрэева, О. І. Карчэўскую, З. І. Бекеша, Б. Д. Макровіча, В. К. Осіпаву), ліквідавалі ўзначалены ім аддзел генетыкі раслін.

Выключыўшы з планаў распрацоўку генетычных даследаванняў, інстытут стаў распрацоўваць такія «важныя» для рэспублікі тэмы, як «Вывядзенне вінаграда ва ўмовах БССР», «Вывядзенне новых гатункаў бягоній», «Уплыў мінеральнага сілкавання на дэкаратыўныя ўласцівасці астраў». Тым часам ураджаі збожжавых на палях рэспублікі заставаліся вельмі нізкімі. Газета «Праўда», напрыклад, паведамляла, што ў 1947 годзе нават у адным з перадавых саўгасаў у Бабруйскай вобласці атрыманы наступны ўраджай збожжавых: іржы — 8,8 ц/га; пшаніцы — 10,1; ячменю — 12,5 ц/га.

Пасля жнівеньскай (1948 года) сесіі УАСГНІЛ генетыка ў нашай краіне на паўтара дзясятка гадоў практычна апынулася пад забаронай.

Хочацца яшчэ раз сказаць пра незвычайную мужнасць і прынцыповасць гэтага дзіўнага чалавека, якія прагучалі ў адказе на прамое пытанне на паседжанні Прэзідыума АН БССР, удакладняючы яго стаўленне да мічурынскага вучэння:

> Адносна школы Лысенкі я даў правільную адзнаку ў друку. Гэту школу я ацэньваю як не ўнёслую нічога дадатнага ў нашу навуку і лічу тэорыю абсалютна няправільнай.

Час вяртання

Вось такім чынам былі звольнены шматлікія вядомыя дзеячы навукі. Уладкавацца на працу пасля звальнення «правадыру рэакцыйнага вучэння Моргана — Вейсмана» было вельмі няпроста. Пры падтрымцы акадэміка В. Н. Сукачэва Антон Раманавіч атрымаў

пасаду прафесара на кафедры батанікі ў Маскоўскім лесатэхнічным інстытуце.

У наступным 1949 годзе яго запрасілі ў Маскоўскі фармацэўтычны інстытут, дзе ён працаваў 8 гадоў на кафедры батанікі. За час працы ў гэтым інстытуце ён двойчы пабываў у экспедыцыі ў Манголіі, напісаў падручнік «Батаніка» для вышэйшых навучальных устаноў, дзе выкладаўся курс батанікі. Яму атрымалася нават весці эксперыментальную працу, галоўным чынам на сваім лецішчы.

У 1952 годзе з'явіўся артыкул доктара біялагічных навук Мікалая Турбіна (1912—1998) у батанічным часопісе «Дарвінізм і новае вучэнне пра від», які выклікаў вострую дыскусію. Затым гэта дыскусія працягнулася на старонках часопіса «Камуніст», органа ЦК КПСС, што, здавалася б, сведчыла пра пераацэньванне асобы Лысенкі як навукоўца. Але перш чым гэта здарылася, прайшло яшчэ некалькі гадоў.

М. В. Турбін быў абраны акадэмікам АН БССР. З 1953 па 1965 год ён узначальваў Інстытут біялогіі АН БССР. Праз тры з паловай гады пасля пераезду з Ленінграда ў Мінск прафесар Турбін запрасіў А. Р. Жэбрака вярнуцца да ранейшай працы. З 1957 года і да канца сваіх дзён Антон Раманавіч працаваў у лабараторыі паліплоідаў Інстытута біялогіі АН БССР, дзе працягваў даследаванні асаблівасцяў паліплоідных формаў пшаніцы, грэчкі, проса. Ён прымаў актыўны ўдзел у распрацоўцы новай праграмы па стварэнні паліплоіднага цукровага бурака ў Беларусі.

Працы, разгорнутыя ў гэтым кірунку паслядоўнікамі Антона Раманавіча, прывялі да значных практычных вынікаў. У лабараторыі, якую пасля смерці Жэбрака ўзначаліў член-карэспандэнт АН БССР В. Е. Борматаў, былі створаны высокацукрыстыя і высокапрадуктыўныя трыплоідныя гібрыды цукровага бурака.

У кастрычніку 1964 года адбыўся Пленум ЦК КПСС, які засудзіў «адміністраванне і суб'ектывізм у навуцы». Гэтая партыйная пастанова адкрыла новыя шляхі перад савецкай генетыкай.

У Антона Раманавіча нараджаліся новыя задумы. Так шмат хацелася паспець зрабіць, пакрыць страчаны не па сваёй віне час, але лёс распарадзіўся па-іншаму. Сэрца не вытрымала эмацыйных узрушэнняў. 20 траўня 1965 года, на 64-м годзе жыцця, Антон Раманавіч раптоўна сканаў.

Родныя пахавалі яго на Вядзенскіх могілках у Маскве.

3.
УСПАМІНЫ ПРА А. Р. ЖЭБРАКА

Для таго, каб лепш зразумець асобу Антона Раманавіча Жэбрака не толькі як навукоўца, грамадскага дзеяча і змагара за сапраўдную навуку, але і як чалавека, хочацца прывесці ўспаміны людзей, якім давялося быць добра знаёмымі з нашым героем.

Эдуард Жэбрак пра свайго бацьку

Трагічны лёс майго бацькі дастаткова поўна і дакладна асветлены ў апошні час у аналітычных і папулярных нарысах па гісторыі айчыннай генетыкі. Гэта стала магчымым пасля таго, як з некаторых дакументаў, якія захоўваюцца ў дзяржаўных архівах, быў зняты грыф сакрэтнасці, публікуемыя матэрыялы не падвяргаліся, як раней, татальнай цэнзуры.

Я бясконца ўдзячны аўтарам гэтых нарысаў, якія, не быўшы асабіста знаёмыя з Антонам Раманавічам, асцярожна і любоўна паставіліся да памяці пра яго і ў агульных рысах праўдзіва паказалі асаблівасці яго характару, яго адданасць навуцы, яго нясхільную зацятасць, калі ён «сам-насам» стаяў перад сцяной, зда-

валася б, непераадольных сіл і разумеў, што будзе зрынуты ў гэтай няроўнай сутычцы...

На фоне тых чалавечых страт, якія панесла навука ў перыяд таталітарызму, бацьку адносна «пашанцавала». Ён не падзяліў сумнага лёсу вялікага М. І. Вавілава і яго бліжэйшых паслядоўнікаў — Г. К. Мейстэра, Г. Д. Карпечэнка, Г. А. Лявітскага і шматлікіх іншых. Ён не падвяргаўся рэпрэсіям і не быў абмежаваны ў правах. Аднак на працягу доўгага часу знаходзіўся ў апале: за свае навуковыя перакананні неаднаразова выключаўся з партыі, па сфабрыкаванай супраць яго «справе» быў падвергнуты публічнаму так званаму «суду гонару», на падставе якога быў дыскрэдытаваны сродкамі масавай інфармацыі ў маштабах Савецкага Саюза як «адшчапенец», стаў невыязным і па адзнацы філосафаў-марксістаў быў аднесены да катэгорыі метафізікаў. Усе гэтыя падзеі адбіліся на яго здароўі, якое было моцна падарвана.

Колькі я памятаю свайго бацьку, у яго паводзінах і ўчынках у крузе сямейнікаў я ніколі не заўважаў адкрытых эмацыйных праяў яго характару. Ніхто з блізкіх ніколі не бачыў, каб бацька выціраў скупыя мужчынскія слёзы ад несправядлівага стаўлення да яго з боку дырэктыўных органаў ці апанентаў, якія часцяком выкарыстоўвалі зусім недазволеныя адміністрацыйныя прыёмы ў навуковым праціборстве.

У хвіліны крайняга раздражнення ён ніколі не зрываўся на крык, не біў па стале кулаком, не тупаў нагамі, у кожнага ён пакінуў ураженне спакойнага і ўраўнаважанага чалавека, скупога на эмоцыі, пра якія кажуць, што «яго нават гарматай не праб'еш».

З сямейнікамі ён дзяліўся і абмяркоўваў толькі тое, што з яго пункту гледжання з'яўлялася добрай навінай, няхай гэта будзе выйсце яго навуковага артыкула, удала праведзены дослед, добра прачытаны і з разуменнем успрынятым аўдыторыяй даклад ці

лекцыя і г. д. Вялікае ўражанне на яго рабілі сустрэчы і знаёмствы з людзьмі, блізкімі яму па перакананні і поглядам.

Усе адмоўныя эмоцыі ён гасіў у сабе. У цяжкія для яго перыяды жыцця нічога нельга было пазнаць пра яго душэўны стан. Толькі яго дамачадцы маглі прымеціць, як ён змрачнеў, станавіўся замкнёным і негаманлівым, губляў пачуццё гумару і вельмі безуважліва рэагаваў на падзеі, якія адбываюцца вакол яго.

У такія хвіліны лічылася, што бацька «не ў гуморы», ніхто не задаваў яму лішніх пытанняў і не спрабаваў неяк разгаварыць. Праходзіў некаторы час, і ён, знаходзячыся ў асяроддзі родных яму людзей, паступова «адыходзіў» і пачынаў нязлосна, з гумарам жартаваць па адрасе сваіх марудлівых сыноў і жонкі: «А чай, Танечка, як заўсёды, халодны». Мною і маім братам гэта выказванне разглядалася як прымаўка, якая сведчыць пра змену яго настрою да лепшага.

М. Е. Раменская,
кандыдат геолага-мінералагічных навук

Ішоў трэці пасляваенны год, першы год без харчовых картак. Нас у мамы было двое, тата загінуў яшчэ перад вайной і пенсія за яго была маленькая. У мамы не было дыплома, і дзе б яна ні працавала, плацілі ёй мала.

У газетах у тое лета вялася дыскусія: адны навукоўцы і пісьменнікі нападалі: «Генетыка — буржуазная навука, якая прапагандуе расізм. Карысці ад яе ніякай». Іншыя, абараняючыся, пярэчылі ім: «Генетыка, як і ўсякая іншая навука, высвятляе, што ёсць насамрэч; па законах, якія яна ўсталёўвае, можна выводзіць новыя ўраджайныя гатункі, змагацца са спадчыннымі хваробамі, значыць паляпшаць жыццё людзей. І калі існуюць расы ў раслін і жывёл, гэта зусім не значыць, што адны лепш, іншыя — горш». Нападнікі звалі

генетыкаў мендэлістамі-марганістамі (з артыкулаў вынікала, што гэта жудасна). «Жадаюць апалагеты Мендэля ці не жадаюць, — сцвярджалі яны, — але яны — ворагі народа і савецкай улады, таму што робяць усё павольна, а ідэалогія ў іх фашысцкая».

Адзін з апошніх здымкаў: Антон Раманавіч на лецішчы, пачатак 1960-х

Слова за слова, газета за газетай — у гаворках нападнікаў я ўсё больш адчувала фальшывы тон. Замест довадаў яны ўжывалі самыя жорсткія абвінавачванні. Прыхільнікі генетыкі пісалі, можа быць, сумней, але ўсё тлумачылі. Узнікала смутнае адчуванне, што праўда на баку тых, хто абараняецца. Зрэшты, памыляцца яны, вядома, таксама маглі. Але я думала: час пакажа, хто мае рацыю.

Мамчына сяброўка А. Ю. Тулікова працавала ў Ціміразеўскай акадэміі, а жыла на Бутырскай сялібе ў аднапавярховай драўлянай хаце. Аднойчы яна прапанавала мне працу. Аляксандра Юльеўна сказала мне, што праца вельмі простая: трэба ганяць вераб'ёў з доследных участкаў, каб яны не здзяўблі насенне будучых гатункаў пшаніцы. Плаціць прафесар Антон Раманавіч Жэбрак будзе мала, рублёў 50 у месяц, таму што штатнай адзінкі такой няма, плаціць будзе са сваёй кішэні. Ці пагаджуся я дзеля навукі на такую прымітыўную нізкааплочваемую працу? Выходзіць

на працу трэба было ці ледзь не на наступны дзень. Доследныя ўчасткі аказаліся блізка: ісці трэба было ад галоўнага будынка Ціміразеўскай акадэміі ўздоўж Лістоўнічнай алеі. Па левы бок ад гэтай вуліцы за плотам і знаходзіліся палі.

У першыя дні вераб'і не нападалі: збожжа яшчэ квітнела. Студэнты займаліся скрыжаваннем і на апыленыя каласы апраналі папяровыя пакуначкі. Выкладчыкі ўсе былі мілыя людзі. Яны мне распавялі, што крыжуюць вельмі далёкія адзін ад аднаго формы, якія ў прыродзе скрыжавацца не могуць. Каб атрымалася насенне, каб у кожнай храмасомы была пара. У пшаніц, якія скрыжоўваюць, лік храмасом розны, а таму кветкі апрацоўваюць адмысловым рэчывам — калхіцынам, ад якога лік храмасом падвойваецца. Калі калхіцын патрапіць на скуру, там будзе рак. Таму працу давяраюць толькі самым акуратным старшакурснікам. Затое складаць пакуначкі, каб ізаляваць колас (нельга, каб пшаніца скрыжавалася не з тым, з чым трэба), мяне навучылі.

«Вось глядзіце, — сказаў мне ў першы дзень Антон Раманавіч. — Тут на градках пасеяныя насенне гібрыдаў першага пакалення. У кожнага куста этыкетка: ён з аднаго зерня. Градка — з аднаго коласа. Не ўсё насенне ўсходзіць, таму градкі такія лысыя. Усе расліны розныя. Завецца „расшчапленне". Лепшыя кусты дадуць насенне — гэта, можа быць, будучы гатунак. Вядома, перш трэба адбіраць лепшае з таго, што вырасце. А вось гэта ўжо градкамі не назавеш. Гэта другое пакаленне гібрыдаў. Мы крыжавалі пазалетась, а ў мінулым адабралі лепшае насенне. Лысых месцаў няма, а розніца паміж раслінамі значна менш. Вунь там трэцяе пакаленне. Разумееце зараз, чаму я запрасіў Вас ганяць вераб'ёў? Любое зярнятка, якое ад іх загіне, — можа быць, будучы гатунак. Вы ахоўваеце не маленькія градкі, а будучыя палі. Гэтай пшаніцы, што

далей, 5 гадоў, праз год-два здамо яе на сортавыпрабаванне. Або далей працаваць з ёй прыйдзецца, або ўжо будуць раянаваць, сеяць у тых раёнах, дзе яна будзе лепш за ўсё расці. Беражыце кожнае зярнятка. Прыходзьце да ўзыходу сонца, каб патрапіць сюды раней вераб'ёў».

Неўзабаве з'явіліся мае «ворагі». Толькі згоніш зграйку — яна прызямляецца ў іншым месцы. Валоданні мае былі ад Лістоўнічнай алеі да дарогі, дзе зараз праходзіць вуліца Д. Н. Пранішнікава.

Не ведаю, дзе жыў Жэбрак, але ён з'яўляўся да 8 гадзін, калі пачыналася спякота, потым сыходзіў кудысьці і вяртаўся ўвечар. У самую спякоту вераб'і знікалі і можна было абедаць. Абедала я ў будынку кафедры, які стаяў тут жа, сярод палёў. Хлеб і сыркі, або соевыя салодкія, або плаўленыя, якія мама дала. Сама я не магла купляць іх: вярталася дадому пасля заходу сонца, пасля 10 вечара.

У адну выдатную нядзелю днём, калі вераб'і прыцішэлі, я прылегла на мяжу і... прачнулася, пачуўшы паблізу голас Жэбрака. Ён ледзь на мяне не наступіў. Ускокваю і думаю: «Ну, усё! Якая ганьба!» Аднак Жэбрак збянтэжыўся яшчэ больш. На мае выбачэнні ён выклікнуў: «Як я мог! Бо Вы месяц працавалі за дваіх! Не высыпаліся! А я... У якую змену Вы жадаеце працаваць: з раніцы ці ўвечар?» Я стала збянтэжана адпінаць. Ён сказаў: «Не турбуйцеся, я буду плаціць Вам і за паўдня гэтулькі, колькі абяцаў». Збянтэжыўшыся яшчэ больш, я абрала раніцу і ўжо ў панядзелак у самую спякоту мяне змяніў найманы Жэбраком хлапчук. Заплачана ж мне за ліпень было ўдвая больш абяцанага.

Пасля жнівеньскай сесіі УАСГНІЛ газеты поўніліся патрабаваннямі расправы і звальненняў. Не толькі мендэлістаў-марганістаў, а ўсіх, хто хоць у чымнебудзь супярэчыў Лысенке (было зразумела: супя-

рэчыш Лысенке — значыць, супярэчыш Сталіну). На шчасце, Жэбраку дазволілі сабраць сваю пшаніцу і нават далі поле на 1949 год. І я яшчэ адно лета ганяла ў яго вераб'ёў. А потым ён з'ехаў у Беларусь і там даводзіў свой гатунак.

Пагаварыла я яшчэ з сім-тым з сяброў. Адзінае, што я тады магла зрабіць, — гэта знайшла партрэт Лысенкі (хударлявы твар, бязлітасны пранізлівы погляд фанатыка). Падмалявала вусікі і пасму, якая спускаецца на вочы, атрымалася дзіўнае падабенства з Гітлерам. Напісала друкаванымі літарамі: «Вы — Гітлер у біялогіі!» Паслала на яго імя ва УАСГНІЛ і потым тыдні два баялася, што нас будуць шукаць... Але нічога не рушыла ўслед.

Скончыўшы школу ў 1951 годзе, я паступіла вучыцца не на біялагічны, а на геалагічны факультэт МДУ. Скончыла яго, працавала. Калі не трэба было прымаць сур'ёзных рашэнняў, жыла, прымушаючы сябе не памятаць, у якой краіне жыву. Няма ідэальных людзей, няма і ідэальных грамадстваў. Жыць сумленна можна, толькі напружваючыся, пераадольваючы супраціў і адказваючы за свае ўчынкі. Так было заўсёды і па-іншаму не будзе.

Заключэнне

Вось і скончыўся расповед пра Антона Раманавіча Жэбрака — выдатнага даследніка і таленавітага педагога, глыбока прынцыповага і незвычайна мужнага чалавека, жыццё якога было аддадзена барацьбе з дагматыкамі за сумленнае служэнне навуцы.

Антон Раманавіч не шкадаваў уласных сіл і здароўя, прынёс у ахвяру свае пасады і навуковыя дасягненні дзеля барацьбы за добрае імя навукі. Ён нават у самых цяжкіх, безвыходных і небяспечных момантах мужна адстойваў свае погляды, ніколі не схіліў галавы перад подлай і намнога мацнейшай сілай лысенкаўцаў-

У в. Зблянах нарадзіўся
беларускі генетык і
селекцыянер, грамадскі
дзеяч, акадэмік
ЖЭБРАК
АНТОН РАМАНАВІЧ
27·XII·1901–20·V·1965

Памятны знак у вёсцы Збляны

мічурынцаў. Ён ведаў, што прыйдзе час, калі балем будзе кіраваць сапраўдная навука, а ўчарашнім «народным акадэмікам» і перадавым мічурынцам будзе сорамна перад навуковай грамадскасцю. Галоўнай зброяй Антона Раманавіча былі веды і навуковыя факты. Ён ніколі ў адрас сваіх апанентаў-мічурынцаў не кідаў абразлівыя выказванні, заўсёды заставаўся стрыманым і інтэлігентным, чым і здабыў сабе памяць і павагу нашчадкаў.

Імем Антона Раманавіча названы вуліцы ў Мінску і Зэльве, на будынку Інстытута генетыкі і цыталогіі ўстаноўлена памятная шыльда, а ў родных Зблянах — мемарыяльны знак. У складзе Нацыянальнай акадэміі навук паспяхова працуюць Інстытут генетыкі і цыталогіі, Інстытут біяфізікі і клетачнай інжынерыі, «бацькам» якіх можна назваць А. Р. Жэбрака. Яго імя занесена ў энцыклапедыі і даведнікі.

Усё гэта стала мыгчымым дзякуючы навукоўцам, якія працавалі разам з Антонам Раманавічам, родным і проста неабыякавым людзям. Вельмі шмат для адраджэння імя Жэбрака зрабіла былы дырэктар Інстытута генетыкі і цыталогіі Любоў Уладзіміраўна Хатылёва. Яшчэ ў застойныя брэжнеўскія часы яна пачала публікаваць матэрыялы пра Антона Раманавіча. Да апошніх дзён свайго жыцця змагаўся за добрае імя бацькі сын Эдуард Антонавіч Жэбрак.

Аднак хочацца прыгадаць, што навукоўцы і грамадскія дзеячы павінны быць асабліва пільнымі. Сёння ў Расіі знаходзяцца асобныя дзеячы, якія імкнуцца адрадзіць лысенкаўшчыну. Існуюць нават спецыяльныя сайты, на якіх даказваецца правільнасць тэорый Лысенкі і яго прыхільнікаў, а сапраўдныя навукоўцы як Жэбрак, называюцца фанатыкамі варожай буржуазнай навукі. Нават у новай Вялікай расійскай энцыклапедыі А. Р. Жэбрак паказваецца не як змагар супраць псеўданавуковай мічурынскай біялогіі,

а толькі як былы прэзідэнт Акадэміі навук БССР, які падвергся суду гонару.

Як бы там ні было ў нашых усходніх суседзяў, для ўсяго цывілізаванага свету і нас беларусаў, А. Р. Жэбрак навечна застанецца ў ліку іншых выбітных навукоўцаў, якія змагаліся за развіццё біялогіі і генетыкі ў гады манапалізму Лысенкі.

Расповед пра Антона Раманавіча хочацца скончыць словамі з верша выбітнай беларускай паэткі, такой жа самаахвярнай змагаркі за добрае сваё імя, за нацыянальныя інтарэсы беларусаў — Ларысы Геніюш:

Напрасткі йду няходжанай сьцежкаю,
Мудрасьць продкаў ў гарачай крыві,
Ні прад кім не схіляю паспешна
Крыху гордай сваёй галавы.

Літаратура

Жебрак А. Р. **Синтез новых видов пшениц.** М.: Сельхозгиз, 1944. — 54 с.

Жебрак А. Р. **Полиплоидные виды пшениц.** М.: Изд-во АН СССР, 1957. — 126 с.

Жебрак А. Р. **Курс ботаники** (Для студентов фармацевтических институтов). М.: Медгиз, 1959. — 524 с.

Академик А. Р. Жебрак. Материалы научной конференции «А. Р. Жебрак — ученый, организатор науки, патриот», посвященной 100-летию со дня рождения академика А. Р. Жебрака / Сост. Н. В. Токарев. Под ред. И. Д. Волотовского и др./ Минск: «Деполис», 2001. — 108 с.

Медведев Ж., Медведев Р. **Взлет и падение Т. Д. Лысенко. Кто сумасшедший?** М.: «Время», 2012. — 360 с.

Сонин А. С. **«Дело» Жебрака и Дубинина.** // «Вопросы истории естествознания и техники», 2000, № 1, с. 34—68.

ЗМЕСТ

Навукова-папулярнае выданне

МЯЛІК Аляксандр

АНТОН ЖЭБРАК
БАЦЬКА БЕЛАРУСКАЙ ГЕНЕТЫКІ

Ответственный за выпуск *Ю. Г. Хацкевич*

Подписано в печать 20.10.2014.
Формат 70 × 90 1/32. Бумага офсетная. Печать офсетная.
Усл. печ. л. 2,34. Уч.-изд. л. 2,2. Тираж 1000 экз. Заказ 2984.

ООО «Харвест». Свидетельство о ГРИИРПИ № 1/17 от 16.08.2013.
Ул. Кульман, д. 1, корп. 3, эт. 4, к. 42, 220013, г. Минск, Республика Беларусь.
E-mail редакции: harvest@anitex.by

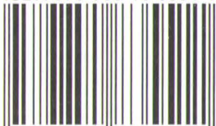
Республиканское унитарное предприятие «Издательство «Белорусский Дом печати».
Свидетельство о государственной регистрации издателя, изготовителя, распространителя печатных изданий № 2/102 от 01.04.2014 г.
Пр. Независимости, 79, 220013, г. Минск, Республика Беларусь.

*Вядомыя беларускія бяёлагі падчас навуковых чытанняў памяці акадэміка А. Р. Жэбрака ў снежні 2007 года.
Злева направа: 1. Мікалай Ламан (Інстытут эксперыментальнай батанікі імя Купрэвіча),
2. Любоў Хатылёва (Інстытут генетыкі і цыталогіі, ІГіЦ), 3. Уладзімір Падутаў (Інстытут леса),
4. Уладзімір Самсонаў (Інстытут земляробства і кармоў), 5. Аляксандр Кільчэўскі (дырэктар ІГіЦ),
6. акадэмік РАН Сяргей Інге-Вечтомаў, 7. Мікалай Турбін (ІГіЦ), 8. Усевалад Борматаў (ІГіЦ).*

Збляны, родная вёска Антона Жэбрака

ISBN 978-985-18-3551-1

Антон Жэбрак (1902—1965) – выдатны генетык і селекцыянер, акадэмік АН БССР, які паспяхова шукаў шляхі да стварэння новых гатункаў культурных раслін. Адначасова ён змагаўся з прайдзісветамі, што ўчынілі пагром у біялогіі.